

วิวัฒนาการวัดและสงฆ์ไทย

วัดและคณะสงฆ์ เป็นสถาบันหลักที่สำคัญที่สุดสถาบันหนึ่งของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เชื่อว่าจะเป็นสถาบันที่สืบทอดความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในอนาคต และเป็นเสาหลักประจำชาติไทยตลอดไป

เพื่อความเข้าใจวิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงความเป็นมาของวัดและคณะสงฆ์ไทยเป็นปฐม

วัด

ก. มูลเหตุการสร้างวัด

1. มูลเหตุการสร้างวัดในสมัยพุทธกาล เอกสารฝ่ายศาสนาระบุว่า วัดในพระพุทธศาสนา มีกำเนิดแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ตามประวัติกล่าวว่า วัดแห่งแรกสร้างโดยพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ หลังจากพระองค์ทรงสรีทธายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา จึงเกิดพระราชศรัทธาแรงกล้าถวายป่าเวฬุวันและสร้างวัดเวฬุวันมหาวิหารขึ้น¹ เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และสงฆ์สาวก เนื่องจากในครั้งนั้นยังไม่มีผู้ใดสร้างอารามวิหารขึ้น พระพุทธองค์และสาวกต้องอาศัยภูมิประเทศธรรมชาติเป็นที่พักอาศัย

¹ หจข. ร.5 ศ.6/49 (บ) วัดเบญจมบพิตร หนังสือเล่มรายการพระราชกฤษฎีกาในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตร โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ปี ร.ศ.118 เรื่องสำเนาเทศนาวิหารทานเสนาศนทานแลวัชฎ์ผู้สืมา ของสมเด็จพระวันรัตถวาย วันที่ 14 มีนาคม ร.ศ. 118 หน้า 70 - 71.

ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายรับเสนาสนะทาน อันได้แก่
วิหาร ฎีกิ จากคหบดีผู้ศรัทธาสร้างให้เพื่อเป็นที่พักอาศัยของภิกษุที่มาจากที่ต่าง ๆ¹ จึง
เกิดคตินิยมการสร้างวัดในสมัยพุทธกาลขึ้นอีกสองวัด คือ วัดเชตุวัน และวัดบุพพาราม ซึ่ง
สร้างโดยขนาดบิณฑิกเศรษฐี และมหาอุปาสิกาวิสาขา² สันทรัพย์ที่ใช้ในการก่อสร้างเป็น
จำนวนมาก ดังนั้นวัดทั้งสามจึงเป็นวัดรุ่นแรกที่สร้างขึ้นในสมัยพุทธกาล จากนั้นคติการ
สร้างวัดก็แพร่กระจายไปทั่วอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนาในชมพูทวีป เกิดการสร้างวัดโดย
พระมหากษัตริย์ และคหบดีทั่วไปทั้งในเมืองและชนบท

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแล้ว
วัดทั้งสามที่สร้างในสมัยพุทธกาลนั้นน่าจะมีใช้วัดในความหมายที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นที่อยู่ประจำ
ของพระสงฆ์ วัดอันเป็นที่พระสงฆ์อยู่ประจำคงจะเกิดขึ้นในอินเดียสมัยหลัง³

มูลเหตุแห่งการสร้างวัดแท้จริงน่าจะเกิดขึ้น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ
ปรินิพพานแล้ว บรรดาพุทธศาสนิกชนได้สร้างสถูปเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของ
พระองค์ เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงคำสั่งสอนและสักการบูชาตนเองค้พระพุทธเจ้า⁴ เมื่อ
เกิดการสร้างเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามที่ต่าง ๆ แล้ว พระธาตุเจดีย์เหล่านี้
ก็กลายเป็นศูนย์รวมของบรรดาภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธา เดินทางมาสักการบูชา
เกิดเป็นชุมชนรอบบริเวณพระธาตุเจดีย์ขึ้น พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนเหล่านั้นคงจะไ้ช่วยกัน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการ
สร้างวัดในประเทศไทย" ใน ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชเพลิงศพพระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุฎโท) ณ ฌาปนสถานวัด
พระพรหมวรวิหาร วันที่ 21 มีนาคม พุทธศักราช 2514 (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม,
2514), หน้า 145.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

พิธีกรรมรักษาพระธาตุเจดีย์ ผู้เลื่อมใสศรัทธารักษาจะโลกรวมกันบริจาคนำเงินมาก่อสร้างถาวรวัตถุ เครื่องอุปการะจำเป็นต่าง ๆ เป็นเหตุบูชา เป็นเหตุขึ้นตามกำลังของประชาชนเป็นลำดับจน ในที่สุดจึงเริ่มเกิดวัดขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ¹ ซึ่งก็มีพระสงฆ์อยู่ประจำและพุทธศาสนิกชนตั้งถิ่นฐาน อยู่โดยรอบอาณาบริเวณนั้น ดังนั้นวัดในยุคแรก ๆ จึงมีพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญ

2. มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทย เมื่อคลื่นพระพุทธรูปศาสนาหลังไทร เข้ามาในดินแดนประเทศไทยหลายระลอก² เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 303 ในสมัยพระเจ้า อโศกโกศลส่งพระสงฆ์ ๑๖ มาเผยแผ่พุทธศาสนาโดยกินแดนสุวรรณภูมิ³ แม้จะไม่ทราบว่า วัดแห่งแรกในประเทศไทย สร้างขึ้นเมื่อไร แต่เข้าใจว่าพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนคงจะนำ ประเพณีการสร้างวัดไป นำพระบรมสารีริกธาตุและพระสังข์จากลังกามาสร้างพระเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและอุปถัมภ์พระสงฆ์ จึงเกิดมีวัดและสงฆ์มาตั้งขึ้นในประเทศไทย⁴ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่เกาะแก้วสุทธานุภาพได้มีการสร้างวัดขึ้นแล้วในสมัยอาณาจักรทวารวดี

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

² โปรดอ่านรายละเอียดเรื่องพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนประเทศไทย จาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการสร้างวัด...", หน้า 145 - 147 และ นฤมล ชีววัฒน์, "อิทธิพลของศาสนาและความเชื่อที่มีต่อความ มั่นคงของสถาบันกษัตริย์อยุธยา" ใน แขนงประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, สาระรวมบทความทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมิต สันธการพิมพ์, 2521), หน้า 78 - 80.

³ นฤมล ชีววัฒน์, "อิทธิพลของศาสนา...", หน้า 78 - 79.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการ สร้างวัด...", หน้า 144 - 148. อย่างไรก็ตามยังเป็นปัญหาว่า วัดในระยะแรก ๆ อาจจะมีได้เป็นวัดโดยสมบูรณ์ตามความหมายปัจจุบัน การใช้คำว่าวัด หมายถึงวัดทั้งหมด ในทุกยุคสมัย อาจก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อน แต่เนื่องจากยังไม่สามารถชี้ได้ว่าพระเจดีย์ของวัดนั้นแต่ละยุคสมัยใด จึงถือว่าเริ่มสร้างพระเจดีย์มาจนถึงวัดโดยทั่วไปในระยะต่อมาด้วย ความหมายและพระสงฆ์.

ในภาคกลางของประเทศไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 7 - 8 โดยกษัตริย์มอญ¹ ดังปรากฏหลักฐาน โบราณสถาน โบราณวัตถุ ทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมาก ในจังหวัดนครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี² และยังพบซากโบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป มากมาย ในอาณาจักรทริภุชเวศย์ ลานนาไทย สุโขทัย และอยุธยา อันเป็นประจักษ์พยานคตินิยมการสร้างวัดของพุทธศาสนิกชนชาวไทยได้เป็นอย่างดี

สำหรับมูลเหตุหลักของการสร้างวัดในประเทศไทย มี 2 ประการ คือ ประการแรก สร้างวัดเพื่อเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ³ หรือ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา เพื่อระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า วัดประเภทนี้จึงเรียกว่า วัดพุทธเจดีย์ อันเป็นวัดในสมัยแรกที่พระบรมสารีริกธาตุยังคงมีอยู่ ด้วยจุดประสงค์ดังกล่าวพระธาตุเจดีย์จึงเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของวัด⁴ (โบสถ์และพระพุทธรูปยังไม่มี ความสำคัญ) ดังจะพบว่าในเอกสารโบราณของไทยกล่าวถึงการก่อสร้างพระเจดีย์มากกว่าจะกล่าวถึงการก่อสร้างวัดโดยทั่วไป⁵ ตัวอย่างวัดประเภทนี้ได้แก่ วัดเก่า ๆ ที่มีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า "พระธาตุ" เช่น วัดพระธาตุคอกยสุเทพ วัดพระธาตุทริภุชเวศย์ พระธาตุพนม และพระธาตุนครศรีธรรมราช เป็นต้น

ประการที่สอง สร้างวัดเพื่อเป็นอนุสาวรีย์ที่บรรจุพระธาตุของพระอรหันต์สาวกของพระพุทธองค์ หรือริบสังฆผู้ทรงคุณธรรมจนถึงพระอริยของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งข้าราชการ

¹Luang Boribal Buribhand and A.B. Griswold, "The Royal Monasteries and their significance" Thai Culture, New Series No.2 (Bangkok : The Fine Arts Department, 1969), p. 6.

²นฤมล ชีรวัดน์, "อทธิพลของศาสนา...", หน้า 79.

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชนาฎภาพ, "มูลเหตุแห่งการสร้างวัด...", หน้า 148.

⁴คาร์ล เคอริงค์, "สถาปัตยกรรมสยาม" ใน เยอรมันมองไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2520), หน้า 100.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

ขุนนาง คหบดีที่มีฐานะร่ำรวยแต่อุทิศให้เป็นเรือนพระพุทธรูปศาสนาด้วย วัดประเพณีจึงเรียกว่า วัดอนุสาวรีย์¹ เป็นวัดในสมัยหลังที่พระบรมสารีริกธาตุหายากเข้า และเนื่องจากเกิดคติความเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปขึ้นบูชาแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า ความนิยมสร้างพระเจดีย์จึงเปลี่ยนไป² ในระยะหลังพระอุโบสถซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและประกอบพิธีสังฆกรรม จึงมีความสำคัญ ศูนย์กลางของวัดจึงย้ายไปอยู่ที่พระอุโบสถ

เมื่อพิจารณาถึงมูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทยในสมัยสุโขทัย อโยธยา แล้วเราจะพบว่ามูลเหตุการสร้างวัดเป็นไปตามคติดังกล่าวทั้งสองประการผสมกัน แต่มีแนวโน้มว่าในระยะหลัง การสร้างวัดอนุสาวรีย์จะมีอิทธิพลเหนือกว่า ดังจะเห็นว่าทั้งพระมหากษัตริย์ราชตระกูล ขุนนางและคหบดี นิยมสร้างวัดเพื่อเป็นที่เก็บอัฐิของวงศ์ตระกูล จึงเกิดวัดอนุสาวรีย์ขึ้นมากมายทั้งขนาดเล็กและใหญ่ในเมืองสุโขทัยและพระนครศรีอยุธยา ตามฐานะของตระกูลผู้สร้าง จนเป็นคำกล่าวกันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ว่า "เมื่อครั้งบ้านเมืองดี เขาสร้างวัดให้ลูกเล่น"³ กล่าวคือ ใครตั้งวงศ์สกุลได้เป็นหลักฐานก็สร้างวัดเป็นอนุสาวรีย์สำหรับบรรจ้อัฐิธาตุของวงศ์สกุล

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มูลเหตุการสร้างวัดก็ยังคงเป็นไปตามคติทั้งสอง แต่มีข้อแตกต่างกัน กล่าวคือ วัดพุทธเจดีย์สร้างขึ้นตามความต้องการของราษฎรในท้องที่ตำบลที่ตั้งใหม่เพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยชาวบ้านจะเลือกหาพระภิกษุแล้วอาราธนามาให้ท่านช่วยการสร้างวัด จึงมักสร้างโบสถ์ก่อนสิ่งอื่น ไม่นิยมสร้างเจดีย์และ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการสร้างวัด...", หน้า 148. และ คาร์ล เคอริงก์, "สถาปัตยกรรมสยาม," หน้า 100.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการสร้างวัด...", หน้า 149.

³ เรื่องเดียวกัน, 151.

วิหารนอกจากเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของวงศ์ตระกูล¹

นอกจากประเพณีนิยมสร้างวัดขึ้นใหม่แล้ว ในสมัยนี้ยังเกิดคตินิยมการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเก่ามากกว่าการสร้างวัดขึ้นใหม่ทั้งหมด ดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่ามากกว่าที่สร้างขึ้นใหม่² ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากค่าใช้จ่ายในการสร้างวัดขึ้นใหม่สูงกว่าการปฏิสังขรณ์วัดเก่าซึ่งมีอยู่แล้ว

3. มูลเหตุการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์

มูลเหตุการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์มีปัจจัยที่สำคัญดังนี้

ก) ปัจจัยทางสังคม

1) ความพยายามสร้างกรุงเทพฯ ให้รุ่งเรืองเหมือนอยุธยา พระมหากษัตริย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ทรงมีพระราชประสงค์จะรังสรรค์กรุงเทพฯ ให้เหมือนอยุธยาในอดีตที่มีวัดวาอารามสวยงามเป็นหลักของบ้านเมือง จึงทรงสร้างวัดในกรุงเทพฯ เลียนแบบวัดในกรุงเก่า ดังจะเห็นได้จากการตั้งชื่อวัดที่สร้างใหม่ในกรุงเทพฯ เลียนแบบวัดในกรุงเก่า เช่น วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ หรือการสร้างวิหารพระโคที่วัดสุทัศน์ และวัดกัลยาณมิตร เพื่อเลียนแบบวิหารพระโควัดพนัญเชิง สร้างภูเขาทองวัดสระเกศเลียนแบบพระเจดีย์วัดภูเขาทองกรุงเก่า แม้แต่การสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในเขตพระราชวังก็เหมือนกับวัดพระศรีสรรเพชญ์³ แม้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

² เรื่องเดียวกัน.

³ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 37 - 38.

อุคฆนการสร้างวัดมากก็ควรมีพระราชประสงค์จะให้กรุงรัตนโกสินทร์รุ่งเรืองอย่างครั้งกรุงเก่า ซึ่งมักเรียกกันว่า "ครั้งบ้านเมืองดี"¹

2) เพื่อเป็นที่พึ่งทางจิตใจและประกอบพิธีกรรมทำบุญ เป็นประเพณีไทยตั้งแต่โบราณ เมื่อมีการสร้างเมืองหรือชุมชนขึ้นจะต้องมีการสร้างวัดขึ้นประจำเมืองหรือชุมชนนั้น ๆ² เพื่อใช้เป็นที่ทำบุญหรือประกอบพิธีกรรม เช่น การเผาศพ และเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ เนื่องจากราชภูมิต้องการจะมีพระสงฆ์ในชุมชนของตน³ วัดจึงเป็นศูนย์กลางของชุมชนตั้งแต่อดีตมาปัจจุบันในชนบทหมู่บ้าน วัดก็ยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ราษฎรจะมาร่วมกันประกอบพิธีกรรมทำบุญ⁴ ทั้งยังเป็นแหล่งที่พึ่งพิงทางจิตใจของราษฎรโดยมีพระสงฆ์คอยอนุโมทนา สอน แสดงธรรม หรือคอยให้คำปรึกษาทางด้านจิตใจ แก่ราษฎร⁵

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการสร้างวัด...", หน้า 153.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367 - 2394 พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงวงษาประพัทธ์ (ตาด สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2481 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481), หน้า 151.

³ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 พ.ศ. 2456 "รายงานประชุมเจ้าคณะมณฑล พ.ศ. 2455 วันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2455," หน้า 36 - 37.

⁴ จักรกฤษณ์ นรินทียคุณการ, บุคคลชั้นนำ โครงสร้างแห่งอำนาจและการเมืองในชุมชนไทย (กรุงเทพฯ : สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2515), หน้า 81.

⁵ เนตรนภัส นาควัชระ, ปิยนาด มุณนาค และ บัณฑิต จุลาสัย, "รายงานวิจัย เรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมในบริเวณศาสนสถานในกรุงเทพมหานคร" สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม 2523, หน้า 30 - 31. (อัครสำเนา)

จึงเกิดการสร้างวัดด้วยมูลเหตุนี้เป็นจำนวนมาก ซึ่งมักพบในวัดหัวเมืองชนบท ดังเช่น วัดโยธานิมิตร¹ ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2377 เมื่อครั้งสร้างเมือง จันทบุรี การสร้างวัดของพวกมอญและลาวในเขตเมืองนนทบุรีและปทุมธานี ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 รวมทั้งการสร้างวัดของพวกเขาเขมร ญวน และจีน เช่น วัดคอน วัดไทรมิตรวิทยาราม วัดโสภาราม จังหวัดสุโขทัย วัดอภัยราชบ่าง และวัดเปลี่ยขาว จังหวัดสระบุรี² เป็นต้น

3) เพื่อเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ วัดเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่เยาวชนมาตั้งแต่สมัยอยุธยา³ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีพระราชประสงค์ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เพื่อเป็นสถานศึกษาศิลปวิทยาแก่ราษฎรทั่วไป⁴

4) สร้างวัดประจำตระกูลและวัดประจำรัชกาล คตินิยมสร้างวัดประจำตระกูลนี้มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า และสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์แล้วว่า ผู้ใดมีฐานะอำนาจและความมั่นคงก็มักสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดประจำตระกูลขึ้นเพื่อบรจจุฬีของสมาชิกในวงศ์ตระกูล⁵ ดังเช่น การสร้างวัดหนึ่ง ของสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) สร้างวัดประยูรวงศ์ขึ้น เป็นวัดประจำตระกูลบุนนาค⁶

¹เจ้าพระยาที่พากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร..., หน้า 151.

²อัครา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 43 - 44.

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการสร้างวัด...", หน้า 152.

⁴อัครา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 45.

⁵สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งเรืองวัฒนา, 25 13), หน้า 212 - 213.

⁶อัครา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 46.

ส่วนพระมหากษัตริย์ก็มีคติถือกันมาว่า เมื่อทรงเสด็จขึ้นเสวยราชย์แล้ว ทรงสร้าง
วัดประจำรัชกาลทุกพระองค์

. . . ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ วัดพระเชตุพนฯ เป็นวัดประจำรัชกาลที่ 1
วัดอรุณราชวราราม เป็นวัดประจำรัชกาลที่ 2 วัดราชโอรสาราม เป็น
วัดประจำรัชกาลที่ 3 วัดราชประดิษฐา เป็นวัดประจำรัชกาลที่ 4 ถึงรัช-
กาลที่ 5 จึงให้สร้างวัดราชบพิตรฯ ขึ้นเป็นวัดประจำรัชกาล. . .¹

5) ความศรัทธาและคติการทำบุญสร้างวัด การสร้างและปฏิสังขรณ์
วัดโดยทั่วไป มักเกิดจากความศรัทธาของผู้สร้างต่อพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ประกอบ
กับคติความเชื่อที่ว่า การทำบุญที่เนื่องด้วยกิจทางศาสนาจะไ้บุญกุศลสูง โดยเฉพาะการ
สร้างหรือปฏิสังขรณ์วัด เป็นหนึ่งของการทำบุญที่ถือว่าจะได้รับบุญกุศลสูงสุด² อันจะส่งผลให้
ผู้ทำบุญได้เข้าถึงพระนิพพานในที่สุด ดังจะพบว่าผู้สร้างและปฏิสังขรณ์มักจะเขียนคำจารึก
กล่าวถึงจุดหมายสูงสุดของการทำบุญว่าขอให้ถึงพระนิพพาน³ การสร้างวัดจำนวนมากจึง
เกิดจากศรัทธาและหวังผลบุญให้ถึงพระนิพพาน หรือไ้พบพระศรีอาริย์ หรือเพื่อมีชีวิตที่
ดีกว่าในชาติหน้า

บางครั้งการสร้างวัดก็เกิดจากความศรัทธาที่ราษฎรมีต่อพระสงฆ์องค์ใดองค์หนึ่ง
จึงสร้างวัดให้ท่านจำพรรษาอยู่ ดังเช่นวัดแก้วไพฑูรย์⁴ และวัดกลาง⁵

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 212 - 213.

² หจช., ร.5 ศ.6/49 (บ) วัดเบญจมบพิตร หนังสือรายการพระราชกุศลในการ
สถาปนาวัดเบญจมบพิตร ภาคที่ 3 ร.ศ.120 โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ ร.ศ.120, หน้า 132-133.

³ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 18 พ.ศ.2473 "ประวัติวัดอัมพรสวรรค์," หน้า 426
และ ฝ่ายข้อมูลและสถิติ กองแผนงาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, "วัดประเสริฐ
สุทธาวาส อ.ราชบุรีมูรณะ กรุงเทพมหานคร," แบบสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับประวัติวัด (แบบ
สมว.2) สำรวจเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.2519 (ต่อไปจะเรียกว่า แบบ สมว.2)

⁴ กรมการศาสนา"วัดแก้วไพฑูรย์ อ.บางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร," แบบ สมว.2
อ้างถึงใน อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 47.

⁵ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 18 ประวัติวัดกลาง อ.เมือง จังหวัดสมุทรปราการ,
หน้า 716.

6) สร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่บุคคล การสร้างวัดด้วยสาเหตุนี้มี 2 ลักษณะ คือ สร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ และเพื่อระลึกถึงผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยลักษณะแรกได้แก่การสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติ และการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่ออุทิศพระราชกุศลให้แก่พระบรมญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ส่วนลักษณะหลัง ผู้สร้างให้มักมีความผูกพันรักใคร่กับผู้ที่ตนอุทิศให้ ดังเช่นการสร้างวัดเทพธิดารามให้พระราชธิดา และวัดราชนัคคารามให้พระราชนัคคาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

7) เพื่อสถานภาพทางสังคม การสร้างวัด บางครั้งเพื่อสร้างสถานภาพทางสังคมแก่ผู้สร้าง ให้เป็นที่ยกย่องแก่บุคคลทั่วไปในสังคม ดังเช่น การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดของรัชกาลที่ 3 ทำให้พระองค์ใคร่มีการยกย่องว่ามีความชอบธรรมในการดำรงตำแหน่งกษัตริย์ด้วยการปฏิบัติพระองค์ตามแบบธรรมราชา²

นอกจากนี้การที่ชาวจีนที่มีฐานะร่ำรวยสร้างวัดขึ้นหลายวัด เช่น วัดนิมิตทายกาวาส กรุงเทพฯ อาจสันนิษฐานได้ว่าเพื่อรักษาสถานภาพของตนในสังคม³ เนื่องจากการสร้างวัดนำมาซึ่งชื่อเสียงเกียรติยศและใคร่มีการยกย่องจากสังคม

ข) ปัจจัยทางการเมือง

1) เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของผู้สร้าง ปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า มีการสร้างวัดของกลุ่มตระกูลขุนนางที่สำคัญ เพื่อผลประโยชน์ทางตำแหน่งการงาน เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานบรรดาขุนนางและเชื้อพระวงศ์ ตลอดจนสามัญชนผู้สร้างวัดเป็นอย่างมากจนมีคำกล่าวที่ว่า

¹ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 48 - 49.

² นฤมล ชีวรัตน์, "พระราชพิธีทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525), หน้า 64.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

"ใครใจบุญชอบสร้างวัดวาอาราม ก็เป็นอันโปรด"¹ ผู้ที่ต้องการจะให้พระองค์ทรงโปรด เพื่ออ้างความก้าวหน้าในตำแหน่งการงาน จึงนิยมสร้างวัดแล้วกวักที่คนสร้างให้เป็นพระอารามหลวง² ถ้าพระยาคนใดไม่ได้สร้างวัดถวายพระราชกุศล ก็รู้สึกว่าจะเป็นการเสียหน้า³ ตระกูลขุนนางสำคัญที่สร้างวัดมากในสมัยนี้คือ ตระกูลขุนนาค และตระกูลสิงหเสนี

วัดที่ตระกูลขุนนาคสร้างหรือปฏิสังขรณ์ ได้แก่ วัดบุษยาราม (วัดคอกไม้)

วัดประยูรวงศาวาส วัดพิชัยญาติการาม วัดอนงคาราม วัดนवलนริศ วัดสร้อยทอง วัดประดู่ฉิมพลี วัดโยธานิมิตร จ. จันทบุรี วัดสมุหนิมิตร จ. สุราษฎร์ธานี วัดเฉลิมพระเกียรติชาราม ส่วนตระกูลสิงหเสนี คือ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดชัยชนะสงคราม วัดเทพล้นลา วัดพระไกรสิทธิ์ วัดปรีนายน วัดวรรณายกรังสรรค์ วัดช่างทอง จ. อโยธยา และวัดที่เมืองพระตะบอง เมืองอุ้มผาง นอกจากนี้ยังมีวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยขุนนางอื่น ๆ ในสมัยนี้อีกประมาณ 25 วัด⁴

2) วัดที่เกิดเนื่องจากสงคราม การสร้างวัดประเภทนี้มีสองลักษณะ คือ การสร้างวัดเพื่อเป็นกำลังใจในการสู้รบ ดังเช่นการสร้างวัดเทพล้นลา ซึ่งสร้างในคราวที่ทำสงครามกับญวน และวัดหนองพลับ จ. นครสวรรค์ สร้างคราวทำสงครามกับเวียงจันทน์⁵

¹ พัทธกษ สายนท์, ประวัติวัดไทยและศิลปะไทยโบราณ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สาวิกาการพิมพ์, 2521), หน้า 2.

² อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 52 - 53.

³ นายมี มหาเด็ก, "กลอนเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 383. อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

⁴ โปรดอ่านรายละเอียดการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดของตระกูลขุนนางต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 51 - 57.

⁵ กรมการศาสนา, "วัดเทพล้นลา อ. บางกะปิ กรุงเทพมหานคร" และ "วัดหนองพลับ อ. หนองบัว จ. นครสวรรค์" แบบ สมว. 2 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ลักษณะหนึ่งคือ การสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดหลังจากได้รับชัยชนะจากสงคราม ซึ่งผู้สร้างมักจะเป็นบ้านศาลกล่าวขอให้ได้รับชัยชนะจากสงคราม ก็จะสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดเพื่อแก้บน ดังเช่นวัดชัยชนะสงคราม ที่สร้างโดยเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)¹ หรือวัดราชโอรสาราม (เดิมชื่อวัดจอมทอง) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ใหม่หมด หลังจากชนะศึกพม่าเมื่อ พ.ศ.2363² หรือมีฉนวนผู้ที่ได้รับชัยชนะรอกษ์วัดจากสงคราม ก็แสดงความยินดีด้วยการสร้างวัดขึ้น³

3) การสร้างวัดเพื่อเป็นที่สถิตทางการเมือง วัดและสถาบันสงฆ์เป็นแหล่งสถิตทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังปรากฏในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและพระเจ้าอู่หมพร⁴ ทรงผนวชเพื่อหนีความยุ่งยากทางการเมือง แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงผนวชเพื่อสถิตทางการเมืองเช่นกัน⁵ และได้ทรงสร้างวัดบรมนิวาสขึ้นเพื่อเหตุผลดังกล่าว

¹กรมการศาสนา, "วัดชัยชนะสงคราม อ.สัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร"

แบบ สนว.2

²กรมการศาสนา, "วัดราชโอรสาราม อ.บางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร"

แบบ สนว.2

³กรมการศาสนา, "วัดบ้านนา อ.สามง่าม จ.พิจิตร, วัดวงเดือน อ.กงไกรลาศ จ.สุโขทัย และวัดหนองพลับ จ.นครสวรรค์" แบบสนว.2 อ้างถึงใน อัจฉรา กาญจนินัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 59.

⁴ณรงค์ พ่วงพิศ, "พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" วารสารประวัติศาสตร์ 5 (มกราคม - เมษายน, 2523), หน้า 33 - 34.

⁵นฤมล ชีรวัดน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 43 และ 47 และ ณรงค์ พ่วงพิศ, "พุทธศาสนากับการเมือง...", หน้า 34 - 35.

รวมทั้งการสร้างวัดชินโรสารามของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็สร้างขึ้นด้วยเหตุผลเดียวกัน¹

4) การสร้างวัดเพื่อเหตุผลทางการเมือง เหตุผลทางการเมืองเป็นอีกสาเหตุหนึ่งของการสร้างวัด จะเห็นได้จากการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุบางเขน ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงสำคัญที่สุดท้ายที่รัฐบาลร่วมกับประชาชนสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2483 จุดประสงค์ของการสร้างเพื่อให้เป็นอนุสรณ์ระจกถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หรืออนุสรณ์แห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ยังเพื่อประสานความแตกแยกของคณะสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย โดยจะให้เป็นที่วัดที่คณะสงฆ์ทั้งสองนิกายมาประกอบสังฆกรรมร่วมกันเพื่อสมานสามัคคี² แต่ความพยายามนี้ ไม่ประสบผลสำเร็จจึงจะเห็นได้ว่าปัจจุบันวัดพระศรีมหาธาตุเป็นวัดในสังกัดธรรมยุติกนิกาย

ค) ปัจจัยทางกานอื่น นอกจากปัจจัยทางการเมืองดังกล่าวแล้ว การสร้างวัดยังมีสาเหตุอื่น ๆ อีก เช่น เพื่อแข่งขันอวดบารมีฐานะของบรรดาข้าราชการขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3³ หรือเพื่อชดใช้แก่วัดที่ถูกทำลายไป ดังกรณีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้เจ้าฟ้าอิศเรศวรศรีสร้างวัดราชผาติการามเพื่อชดใช้แก่วัดส้มเกลี้ยง เก่าที่ถูกทหารญวนของเจ้าฟ้าอิศเรศวรศรี

¹ นฤมล ชีววัฒน์, "พระราชดำริทางการเมือง...", หน้า 113 และ อัจฉรา กายจโนมัย, "ถาวรปูพระพุทธรศาสนา...", หน้า 50.

² แดงการณคณะสงฆ์, เล่ม 30 พ.ศ. 2485, หน้า 4 - 6 และ 7 - 8 และ ประวัติวัดพระศรีมหาธาตุ, สำนักนายกรัฐมนตรี พิมพ์แจกในงานทอดพระกรฐินพระราชทาน ณ วัดพระศรีมหาธาตุ พุทธศักราช 2495 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยบริการ, 2495), หน้า 30 - 32.

³ อัจฉรา กายจโนมัย, "ถาวรปูพระพุทธรศาสนา...", หน้า 57.

หรืออิฐไปสร้างวัดปรัง¹ หรือกรณีการปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกษมาลาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็เนื่องมาจากเพื่อมาตีกรรมการที่ทรงริ้อเอาอิฐของวัดนี้ไปสร้างกำแพงเมืองกรุงเทพฯ² บางครั้งการสร้างวัดใหม่ก็เกิดจากรัฐบาลต้องการเวนคืนที่ดินวัด เพื่อสร้างสาธารณประโยชน์ ดังกรณี วัดธาตุทอง เกิดจากรัฐบาลต้องการสถานที่สร้างท่าเรือคลองเตยจึงเวนคืนที่ดินของวัดสองวัดคือ วัดหน้าพระธาตุและวัดทองโคกยชกใช้เป็นเงินสมเด็จพระเจ้าสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์จึงทรงพระดำริให้รวมวัดทั้งสองแล้วจัดหาที่ดินใหม่สร้างวัดธาตุทองขึ้นที่ตำบลพระโขนง³

ข. การสร้างวัด การสร้างวัดแต่เดิมนั้น ผู้ใดมีจิตศรัทธา มีที่ดินเป็นสมบัติของตน ปรารถนาจะสร้างวัดก็สามารถยกที่ดินสร้างเป็นวัดได้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์ไปครองจนครบจำนวน จากนั้นจึงผูกพัทธสีมาแล้วขอพระราชทานวิสุงคามสีมา⁴ เป็นอันเสร็จพิธี

เนื่องจากคตินิยมเดิมของผู้สร้างวัดนิยมสร้างวัดใหม่ไม่นิยมการปฏิสังขรณ์วัดเก่า จะนิยมสร้างวัดคิด ๆ กันเป็นแถว⁵ ทำให้จำนวนวัดในเมืองสำคัญในอดีตรวมทั้งกรุงเทพฯ

¹กรมการศาสนา, "วัดราชผาติการาม อ.คูสีต กรุงเทพมหานคร แบบ สมว. 2

²พิทักษ์ สายัณห์, ประวัติไทยและศิลปไทยโบราณ, หน้า 432 - 433.

³กรมการศาสนา, "วัดธาตุทอง อ.พระโขนง กรุงเทพมหานคร" แบบ สมว. 2

⁴แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2 พ.ศ. 2457, "เรื่องแถลงการณ์คณะสงฆ์ก่อนนำพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 15 กรกฎาคม 2457," หน้า 1 - 36.

⁵แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, หน้า 405 - 406 และ เล่ม 11 พ.ศ. 2466, หน้า 280.

ที่จำนวนมาก และตั้งอยู่ตึก ๆ กัน ในสมัยรัชกาลที่ 5 คตินิยมนี้ยังคงปรากฏในกรุงเทพฯ
 ภัย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระวิจารณ์ว่า การสร้างวัด
 ลาบคตินิยมนี้มีแต่ผลเสียทำให้วัดมีมากเกินไปจนความจำเป็นและบูรณะได้ไม่ทั่วถึง ในที่สุดก็จะ
 เสื่อมโทรมกลายเป็นวัดร้าง ดังเช่นวัดในเมืองนครศรีธรรมราช¹

พระองค์ยังทรงเห็นว่า "ไม่ควรปล่อยให้ตั้งตามใจเอกราชในตำบลอันไม่ควรตั้ง"²
 ลัทธิจะมีผลเสียตามมากายหลัง และทรงให้หลักเกณฑ์ในการสร้างวัดว่าควรตั้งในทำเลที่
 เหมาะสม ซึ่งจะสามารถเจริญต่อไปได้ในอนาคต³ การตั้งวัดในชนบทห่างไกลควรตั้งเป็น
 วัดชั่วคราวก่อน (สำนักสงฆ์) ต่อเมื่อเห็นว่ามั่นคงแล้วจึงยกขึ้นเป็นวัดถาวร⁴ การตั้งวัด
 ใดควรห่างจากชุมชนเกินไป ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ควรอยู่ติดกันจนเกิดการแย่งชิงกันอยู่
 หรือต่างทอนกำลังของกันและกัน⁵ หรือมีวัดเก่าอยู่แล้ว แต่ราษฎรไม่พอใจ สร้างวัดใหม่
 ตัดกันราษฎรเกิดการแตกแยกเป็นสองฝ่าย วัดแข่งขันกันเกิดความเลื่อมล้ำ วัดที่อ่อนแอกว่า
 เจ้าอาวาสเข้มแข็งขึ้นก็ทรุดโทรม กลายเป็นวัดร้าง "รกแผ่นดิน ใครเห็นก็รำคาญ"⁶
 การสร้างวัดในที่ที่วัดอยู่แล้วมีแต่ผลเสีย ทำให้พระต้องแย่งอาหารกันและเป็นการระของ
 ราษฎร⁷

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันเนื่องจากการสร้างวัดใหม่ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายสูง

¹ "แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, หน้า 405 - 406.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 36 - 37.

³ "แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 181.

⁴ "แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, หน้า 36 - 37.

⁵ "แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 1 - 36.

⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาควังราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการ
 ร้างวัด...", "หน้า 157.

ประชาชนจึงนิยมหันมานิยมปลูกสังฆวัดเก่ามากกว่าจะสร้างวัดขึ้นใหม่¹ และเนื่องจากวัดในประเทศไทยมีจำนวนมากอยู่แล้ว กรมการศาสนาจึงได้กำหนดระเบียบหลักเกณฑ์ในการก่อสร้างวัดใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและเป็นวัดที่มีประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง²

สงฆ์

ก. สังฆมสงฆ์ สงฆ์เป็นธรรมทายาท และเป็นหนึ่งในองค์สามของพระรัตนตรัย หัวใจของพุทธศาสนาที่มีมาแต่ครั้งพระพุทธ เจ้ายังมีได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน คณะสงฆ์ในครั้งนั้นเป็นตัวอย่างสังคมในอุดมคติ ซึ่งปกครองโดยผู้ปราศจากการยึดถือตัวตนที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเพื่อมุ่งหวังจะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมส่วนใหญ่ไปในทางดี³ สังฆมสงฆ์จึงเป็นสังคมแห่งความเสมอภาค เป็นสาธารณรัฐ⁴ พระพุทธเจ้ามิได้กำหนดผู้ใดเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ แต่ให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองโดยมีพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง⁵ จึงกล่าวได้ว่าสังฆมสงฆ์เป็นสังคมประชาธิปไตย⁶ เนื่องจากทรงให้เสียงส่วนใหญ่ในคณะสงฆ์

¹ เรื่องเดียวกัน.

² โปรดอ่านรายละเอียดหลักเกณฑ์การสร้างวัดในปัจจุบันของ กรมการศาสนา ในกองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, วัดพัฒนา²³ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2523), หน้า 67 - 70.

³ ส. ศิวรักษ์, "พุทธศาสนิกชนกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน" ใน ศาสนากับสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ทาสีโก, 2523), หน้า 81 - 83.

⁴ ส. ศิวรักษ์, "ทัศนะประชาธิปไตย" ใน ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกล็ดไทย, 2525), หน้า 22.

⁵ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 20 พ.ศ. 2475, หน้า 453.

⁶ โอนซ์ เบเชอท์, "แนวความคิดและนโยบายทางวัฒนธรรมของพุทธศาสนิกชนในประเทศไทย," ใน เยอรมันมองไทย, หน้า 243 - 244. และ ส. ศิวรักษ์, "ทัศนะประชาธิปไตย" ใน ชาติ ศาสน์ กษัตริย์, หน้า 23.

เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ก็ยังเห็นได้จากพิธีการบวชพระ และพิธีทอดกฐินก็ใช้เสียงส่วนใหญ่เป็นมติ

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติแล้ว สังคมสงฆ์ก็ยังดงมีการปกครองกันแบบศิษย์กับอาจารย์¹ ในสำนักถวายโดยมีสงฆ์ผู้อาวุโสหรือพระชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ว่ากล่าวปกครองให้ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย แม้กระนั้นสงฆ์ก็ค่อนข้างมีอิสระในตนเอง จนเกือบจะไม่ต้องอยู่ภายใต้บังคับของใคร แม้แต่คณะผู้ปกครองสงฆ์ ในคณะสงฆ์ไม่มีพระองค์ใดที่จะสั่งแก่ผู้อื่นได้โดยเด็ดขาด² ผู้ที่ไม่เชื่อฟังและปฏิบัติตามพระวินัย โทษสูงสุดคือ ถูกบังคับให้ลาสิกขาบทหรือโดนเนรเทศด้วยการปลงอาบัติ นอกจากนี้สามัญชนยังสามารถบวชพระได้อย่างง่ายด้ายคายเมื่อไม่พอใจพระก็มีอิสระอย่างเต็มที่ที่จะลาสิกขากลับไปสู่ชีวิตฆราวาสได้ทุกเวลา³

สังคมสงฆ์ในระยะแรกนั้นยังเป็นอิสระ มิได้เกี่ยวข้องกับทางอาณาจักร แต่ด้วยเหตุที่สังคมสงฆ์มีลักษณะง่ายต่อ จึงทำให้มีพวกนอกรีต เคียงซ้ายเข้ามาปะปน แอบอิงอาศัยพุทธศาสนาเป็นแหล่งหากิน ทำให้พุทธศาสนาว่ามีหมอง คณะสงฆ์ไม่สามารถกำจัดเคียงซ้ายเหล่านี้ได้ จึงได้เชิญกษัตริย์ให้เข้ามาช่วยปราบปรามพวกโจรสวมเหล่านี้ ทั้งในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรูและพระเจ้าปรีทภักขมพาทู กษัตริย์ลังกา⁴ จึงกลายเป็นประเพณีที่พุทธจักร

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 4 พ.ศ. 2459 "พระคำรัสของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมเทพเจ้าวิจิตรวาทาจารย์ เนื่องด้วยการไต่สวนความผิดของลูกคณะลูกวัด วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2459," หน้า 153 และ จำลอง วุฒิจันทร์, "การปกครองคณะสงฆ์ของประเทศไทย" ใน พุทธศาสนาในลานนาไทย การประชุมใหญ่สมัชชาที่ 13 องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก 24 - 29 พฤศจิกายน 2523 เชียงใหม่ (เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, 2523), หน้า 2.

² S.J. Tambiah, Buddhism and the Spirit Cults in North - East Thailand, (London : Cambridge University Press, 1970), p. 73.

³ Ibid., p. 72.

⁴ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, 2521), หน้า 561 - 562.

จะต้องอาศัยอาณาจักรช่วยปกป้องพระศาสนา พระศาสนาจึงจะมั่นคงอยู่ได้ตลอดมา การที่กษัตริย์กระจายเป็นผู้ให้การพิจารณาว่าเป็นผู้พิทักษ์รักษาและป้องกันพุทธศาสนา¹ เป็นจุดเริ่มต้นของการที่กษัตริย์จะเข้ามาใช้อำนาจเด็ดขาดในกิจการศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์เพียงพระองค์เดียว สืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์²

สงฆ์ครั้งพุทธกาลส่วนใหญ่จะบวชตลอดชีวิต และมีไค้อยู่ประจำ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่เที่ยวจาริกธุดงค์สั่งสอนพระพุทธรศาสนา ไปยังดินแดนต่าง ๆ ที่นับถือพุทธศาสนาหรือมีลชนันท์ก็สละไปหาที่สงบบำเพ็ญวิปัสสนาญาณ ชำระจิตของคนที่ให้ปราศจากกิเลส³ เมื่อพุทธศาสนาเป็นต้นถือแพร่หลายไปยังดินแดนต่าง ๆ ในเวลาต่อมาจึงเกิดวัดและสงฆ์ในดินแดนเหล่านี้เป็นจำนวนมาก ถึงปรากฏในบันทึกของพระภิกษุฟาเทียน ภิกษุจีนที่เดินทางจาริกไปหาพระไตรปิฎกยังอินเดีย เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 5 และภิกษุยวนจาง เมื่อประมาณต้นคริสต์ศตวรรษที่ 7 กล่าวว่าได้พบวัดและภิกษุสงฆ์จำนวนมากมาย ในอาณาจักรโบราณที่ทางตั้งไกลเดินทางผ่าน⁴

¹ ฟรังซิส สุทาร์ท, "พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับอำนาจทางการเมือง" ใน ศาสนากับสังคมเอเชีย แปลโดย บัณฑิต อ่อนคำ และ เสรี หงษ์พิศ (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาการศาสนา, 2524), หน้า 144.

² นันทนา วัฒนสุข, "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 8.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "มูลเหตุแห่งการรวางวัด...", หน้า 144.

⁴ โปรดอ่านรายละเอียดใน ศรีบูรพา, สนทนาเรื่องพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สารศึกษาการพิมพ์, 2522), หน้า 119 - 142.

ข. สงฆ์ไทย เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแพร่เข้าสู่ดินแดนประเทศไทยและถึงหลักฐานได้ก็ยังคง คณะสงฆ์จากสังคหวัดก็ได้อุปสมบทแก่ผู้เลื่อมใส เกิดเป็นคณะสงฆ์ไทยขึ้น ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เนื่องจากสภาพวัฒนธรรมไทยที่แตกต่างจากอินเดีย จึงทำให้คณะสงฆ์ไทยมีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างจากสงฆ์ในครั้งพุทธกาล แต่คงมีพระธรรมวินัยเป็นหลักปฏิบัติเช่นเดียวกัน สภาพสังคมสงฆ์ไทยจึงมีลักษณะเฉพาะที่ควรศึกษา

1. การบวช เป็นประเพณีทางพุทธศาสนาของสังคมไทยที่ว่า ชายไทยทุกคนไม่ว่าจะมีฐานะใดในสังคม อย่างน้อยจะต้องออกบวชครั้งหนึ่งในชีวิต¹ ไม่ว่าจะเป็นการบรรพชาเป็นสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุ การบวชคือ การออกจากบ้านเรือน ลูกจ้างหมายเพื่อศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และฝึกการใช้ชีวิตอย่างสันโดษภาคชน อันเป็นการแสดงถึงความเป็นผู้ใหญ่และมีศีลธรรมดีงาม เมื่อสึกออกมาก็จะได้รับ การยกย่องจากสังคมว่า เป็นคนที่สมบูรณ์ หรือที่เรียกว่า คนสุก²

การบวชนั้นถือว่าการทดแทนพระคุณบิดามารดา เชื่อกันว่าหากบิดามารดาได้แกะชายน้ำเหลืองของลูกในวันบวช ก็จะช่วยให้ขึ้นสวรรค์³ นอกจากนั้นการบวชยัง

¹ กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์การศ าสนา, 2515), หน้า 125.

² บรรพต วระสัย, สังคหวัดยามานุษยวิทยา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2519), หน้า 306.

³ รื่องเดียวกัน. แต่ความเชื่อนี้ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบันทรงคัดค้าน โปรดอ่านพระนิพนธ์ "การบวช" ใน กรมการศาสนา, วิทัศน 23, หน้า 10.

ดีถ้าเป็นการทำบุญที่จะยังผลบุญสูงสุดแก่ผู้บวชไม่แพ้การสร้างวัด¹ และผู้ที่มาช่วยในงานบวชก็จะได้ผลมากด้วย ดังนั้นงานบวชภาคจึงมักมีผู้คนไปช่วยงานเสมอ

ลักษณะการบวชในพระพุทธศาสนาของชาวไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้มี

ลักษณะ ๕ ประการคือ

1. บวชเพื่อหาเลี้ยงชีพพอสะควกสบาย
2. บวชเพื่อหาของเล่นพอสนุกสนานเพลิดเพลิน
3. บวชช่วยความหลงตามพิธี ตามประเพณีนิยม
4. บวชเพื่อถึงบุญกุศลตลอดถึงมรรคผล นิพพาน²

การเมือง การบวชในท่าลักษณะดังกล่าว ปรากฏว่าคนไทยส่วนมาก นิยมบวชเพื่อประเพณีนิยมมากที่สุด ดังที่ว่า

... การที่บวชอยู่นั้น ไซ้ว่าจะถือเอาเพศบรรพชิตเป็นที่สุดของชีวิตเมื่อไร ถ้าถือเช่นนั้นแล้ว ก็คงจะกระทำตามพระวินัยอย่างถูกต้อง คือ นอกจากพรรษา คงจะออกไปอยู่ในบ้านเมือง และไปรับยศเป็นพระมหาบาเรียมุขทำราชการ แยกกันไปในทางเป็นพระ ... แต่การที่พระบวชอยู่ทุกวันนี้ หาใช่อย่างถูกต้อง เช่นว่านว่า หากจะเป็นเช่นว่า บวชครองประเพณี คือบวชตามอย่างที่ท่านแตกถอน ๆ

¹จากการศึกษาของ Kanjman และ Tambiah เกี่ยวกับพฤติกรรมการทำบุญของชาวไทยในภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าชาวบ้านทั้งสองภาคเชื่อว่าการได้บวชพระจะทำให้ได้บุญสูงสุด เป็นอันดับที่ 1 และ 2 ตามลำดับ โปรดอ่านรายละเอียด ใน สุขุมนา ถึงคณะสังฆ, "โฉมหน้าใหม่ของพุทธศาสนาในสังคมไทยจากอดีต... สู่ปัจจุบัน" วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 (มกราคม - เมษายน, 2523), หน้า 20 - 21.

²สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช, "การบวช" ใน วัดพัฒนา 23, หน้า 11 - 13.

ได้เกณฑ์มา บวชเพื่อเล่าเรียนวิชา ปีกหักกายใจให้鈍 เคยแก่ความประพฤติชอบ
บรรพชาในสมณศักดิ์ทำราชการสั่งสอนบริษัทตามพระราชนิยม เมื่อถึงเวลาสมควร
จะสึกก็ลาสิกขาออกเป็นฆราวาสกระทำควมดี ความชอบในฆราวาส เป็นที่สุดแห่ง
ชีวิตรสไป . . .¹

ส่วนการบวชเพื่อหวังบุญกุศลและพระนิพพานนั้น เชื่อว่าคงจะมีน้อย ถึงจะเห็น
ได้ว่า บัณฑิตส่วนใหญ่ไม่ค่อยจะมีใครคิดอยากบวชอยู่ตลอดชีวิต² การบวชของชาวไทย
ปัจจุบันจึงบวชเพื่อพิธีกรรมและเอาใจบิคาการกา³ และเนื่องจากพิธีบวชเป็นงานสำคัญ
ครั้งหนึ่งในชีวิต ในอดีตจึงจัดงานนี้อย่างยิ่งใหญ่ซึ่งต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก
เป็นในปัจจุบันก็ตาม⁴

ในปัจจุบันที่สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป สาเหตุในการบวชของชาวไทยก็ได้พัฒนา
ไปด้วย จบปีสาเหตุของการบวชหลายประการ เช่นบวชเพราะฐานะยากจน บวชแก้บน
บวชเพื่อต้องการเรียนหนังสือ เพื่อเลื่อนฐานะทางสังคม และบวชหนีเกณฑ์ทหาร เป็นต้น⁵

เมื่อพิจารณาถึงสภาพสังคมไทยในอนาคตจะพบว่าประเพณีการบวช ทำหน้าที่สำคัญ
หลายประการในสังคม การบวชเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นให้เกิดขึ้นระหว่าง

¹ หจข., ร.5 ศ.6/37 (ท) เรื่องพระอมรธา ไปลังกา ร่างหนังสือหลวงพิพิธ
วรัชการถึงพระมหากษัตริย์, หน้า 35 - 36.

² คอวรัช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย
กาญจน์ สบเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคม
ศาสตร์พระบรมมหาราชวัง, 2519), หน้า 89.

³ ส. ศวรักษ์, "วัดกับสังคมเมือง" ใน พุทธไม่เข้าคุก (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2524), หน้า 80.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80 - 81.

⁵ โปรดอ่านรายละเอียด ใน บรรพต วีระสัย, สังคมวิทยามนุษยวิทยา,
หน้า 308 - 316.

ชาวไทยกับวัด และยังเป็นการตระเตรียมผู้บวชเพื่อจะได้มีชีวิตร่วมกับผู้อื่นที่พร้อมจะแบกรับภาระต่อไป¹ การบวชยังเป็นหนทางที่ไพร่ใช้เพื่อหนีการเสียดาษีทุกชนิดและหนีจากระบบการเกณฑ์แรงงาน เนื่องจากผู้บวชพระได้รับการยกเว้นการเสียดาษีและการถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ พวกไพร่หลวงที่ลาบวชนาน ๆ ก็อาจมีหนทางที่จะเด็ดคอคัพไปจากบัญชีไพร่หลวงได้² บางคนก็บวชเพื่อหลบหนีจากสังกัดมูลนาย หรือหลบหนีการเข้าเวร นอกจากนี้การบวชยังทำหน้าที่เป็นการช่วยผ่อนคลายจากการถูกนายกดขี่ข่มเหง เพราะเมื่อออกบวชความสัมพันธ์ระหว่างนายและไพร่ก็จะยุติไป อย่างน้อยที่สุดก็ชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งที่บุคคลนั้นยังอยู่ในผ้าเหลือง³ การออกบวชยังใช้เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงโชคชะตาหรืออิทธิพลของดวงดาวของผู้ที่เกิดมาในยามโชคร้ายได้โดยหาฤกษ์ใหม่ในตอนลึก ทั้งนี้เพราะเชื่อกันว่าการออกบวชและสักจากพระถือเสมือนการตายและเกิดใหม่⁴

นอกจากนี้การบวชพระยังมีประโยชน์ คือ การใช้สถานะสงฆ์เป็นเครื่องสลับทางการเมืองของบรรดากษัตริย์เชื้อพระวงศ์ขุนนางและราษฎร ทั้งในสมัยโกสัจจะสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ หรือกรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชและกรณีอื่น ๆ จนถูกกวาดล้างเมื่อ พ.ศ. 2391 ชาวจีนบางคนก็หาทางออกโดยการโกนหัวออกบวชเพราะไม่มีผู้ใดกล้าทำร้ายพระ⁵

¹ น.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325 - 2416 แปลโดย น.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรพนธ์ สรุงบุญมี (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518), หน้า 33 - 34.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 74 - 75, 249 - 250 และ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 89.

³ น.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า 250.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 248 - 249.

⁵ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 128.

2. การดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ การดำเนินชีวิตประจำวันของพระโดยย่อ จะเริ่มตั้งแต่เช้าทำวัตรเช้า ออกบิณฑบาต ฉับเช้า หลังจากนั้นก็จะประกอบกิจวัตรต่าง ๆ เช่น ท่องหนังสือ ศึกษาภาษาบาลี สอนหนังสือแก่เด็ก บางองค์อาจจะสนทนากันหรือไปธุระนอกวัด¹ ประมาณ 11.00 - 12.00 น. พระก็จะฉันอาหารเพล หลังเที่ยงพระจะมีเวลาว่างตลอดจนเย็นยกเว้นพระที่สอนหนังสือแก่เด็กนักเรียนแต่ก็กินเวลาไม่นาน ระหว่างนี้พระอาจจะนอนหลับหรือบำเพ็ญสมาธิ² ก่อน 20.00 น. พระจะทำวัตรเย็น และจำวัตรประมาณ 21.00 น. ดังนั้นในวันหนึ่ง ๆ เวลาจะถูกใช้เพื่อการศึกษ บำเพ็ญสมาธิ และสอนหนังสือ³ แต่สงฆ์ก็ยังมีเวลาว่างมากที่จะพักผ่อนความอริยาถัยหรือไปไหนมาไหนได้ พระสงฆ์ไม่ต้องรับผิดชอบสิ่งใดนัก นอกจากแสวงหาการเรียนรู้พระกัจจวัตรประจำวันของสงฆ์ก็มิใช่ว่าจะต้องบำเพ็ญภาวนาทั้งวัน ชีวิตสงฆ์จึงดำเนินไปอย่างเรื่อย ๆ⁴

ในบางวันสงฆ์อาจจะได้รับนิมนต์ไปประกอบกิจทางศาสนาในเทศกาลทำบุญต่าง ๆ เช่น งานทำบุญเลี้ยงพระในงานเทศกาลประจำปี ทำบุญวันเกิด งานขึ้นบ้านใหม่ โภชนจุก

¹ ปางเจกวัธ, เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), 2 : 484 - 485.

² Melford E. Spiro, Buddhism and Society (London : George Allen & Unwin L.T.D., 1971), p. 306-307. แต่ปรากฏว่าจากการเฝ้าฟังของ Spiro และ Ingersoll พบว่าพระสงฆ์ทั้งในพม่าและไทยปัจจุบันใช้เวลาว่างบำเพ็ญสมาธิค่อนข้างน้อย โดยมิใช่ข้ออ้างว่าไม่มีเวลา โปรดอ่านรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ รุช เบเนดิกต์, วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย แปลและเรียบเรียงโดย วรรณิ์ ฉัตรพลรักษ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524), หน้า 51.

งานบวช และงานศพ เป็นต้น โภจนาเฉพาะพระที่อยู่วัดในเมืองและมีชื่อเสียง

ส่วนความเป็นอยู่ของสงฆ์นั้น พุทธบัญญัติกำหนดให้สงฆ์มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายและประหยัดที่สุด มีเครื่องใช้จำเป็นอยู่เพียงแปดอย่างที่เรียกว่า เครื่องอัฐบริขาร เท่านั้น นายจรัญจึงยอมให้มีองค์แรกบริขารเพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย ดังนั้นความเป็นอยู่ของสงฆ์จึงใคร่การยกย่องว่าเป็นชีวิตที่ไม่วุ่นวาย¹ อย่างไรก็ตามความเป็นอยู่พระสงฆ์ ก็ขึ้นอยู่กับสภาพทำเลที่ตั้งของวัดและฐานะของราษฎรด้วย วัดที่ตั้งอยู่ในเมืองใหญ่ สงฆ์ย่อมมีความเป็นอยู่ดีกว่าวัดที่ตั้งอยู่ในถิ่นทุรกันดาร ในขณะที่เดียวกันถ้าฐานะของราษฎรดี สงฆ์ก็พลอยมีความเป็นอยู่ดีด้วย เนื่องจากพระสงฆ์จะอยู่ใกล้ชิดด้วยการอุทิศเงินจากชาวบ้าน ดังที่ว่า "บรรพชิตพึงพิจารณาอยู่เนือง ๆ ว่า ความเป็นอยู่ของเขาเนื่องด้วยผู้อื่น"²

กล่าวได้ว่าสงฆ์ในเมืองและชนบทมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าราษฎรสามัญโดยทั่วไป พระบางองค์ไม่เพียงแต่มีชีวิตอย่างสะกดศบาย โดยไม่ต้องใช้แรงงาน แต่ยังมีชีวิตที่สมบูรณ์ด้วยวัตถุ เมื่อเปรียบเทียบกับชีวิตสามัญชนโดยเฉลี่ยแล้วก็พุ่มเฟือยหรูหรา³ อาหารของพระสงฆ์ที่ราษฎรถวายก็มักเป็นอาหารที่ดีที่สุดเท่าที่แต่ละคนจะจัดหาได้ เนื่องจากความเชื่อว่ายิ่งถวายอาหารที่ดีที่สุดเท่าไรแก่พระสงฆ์ ก็จะยิ่งได้บุญมากเท่านั้น⁴ บางอารามถึงกับที่ราษฎรและสัตว์ทวารในสงฆ์องค์ใด จะรับหน้าที่ทำอาหารมาถวายท่านทุกวัน ดังนั้นพระสงฆ์บางองค์จึงเกือบจะไม่ต้องพึ่งอาหารจากการบิณฑบาต ในขณะที่ที่อยู่อาศัย

¹ รุช เบเนดิกต์, วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย, หน้า 50.

² เนตรนภัส นาควิษระ, และคนอื่น ๆ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน...", หน้า 28 - 29.

³ Melford E. Spiro, Buddhism and Society, p. 308-309.

⁴ เรื่องเดียวกัน. และ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 136.

พระสงฆ์ ก็มักจะคิดว่าที่อยู่อาศัยของชาวบ้านโดยทั่วไป¹ สงฆ์ไทยในสายตาของชาวตะวันตก
ว่า "ไปทำงานหนักอะไร . . . เป็นแค่เพียงผู้บริโภคนผลิตจากแผ่นดิน"² ฉะนั้น
โดยสรุป "พระสงฆ์จึงมีชีวิตอยู่ในเกณฑ์สมบูรณ์สูงซึ่งประชาชนทั่วไปมิได้รู้ถึงความจริง
ข้อนี้"³

3. พระวินัยและความประพฤติของสงฆ์ สงฆ์มีพระวินัยซึ่งเปรียบเสมือน
กฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นหลักในการปกครอง⁴ มาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเพื่อ
ป้องกันความประพฤติเสียหายและลงโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด ที่เรียกว่า อามตี⁵ คนักเบา
ตามความผิด อามตีหรือโทษของภิกษุมี 3 สถานคือ สถานหนักเรียกว่า ปาราชิก คือขาด
จากความเป็นภิกษุ สถานกลางเรียกว่า สังฆาติเสส คือปรับโทษให้อยู่กรรมประพฤติวัตร
อย่างหนึ่งเพื่อทรมานคนและสถานเบาซึ่งมีหลายประเภท ปรับโทษให้ประจานคนต่อหน้า
ภิกษุด้วยกัน เมื่อได้รับโทษตามความผิดแล้วถือว่าพ้นโทษนั้น⁶

¹Melford E. Spiro, Buddhism and Society, p. 309.

²G.W. Earl, The Eastern Seas (Singapore : Oxford University Press, 1971), p. 167-168. อ้างถึงใน พิสิฐ เจริญวงศ์, "เมืองไทยและคนไทย ในทศวรรษของฝรั่งเศสยึดกรุงเทพฯ" ศิลปวัฒนธรรม 3 (พฤษภาคม 2525), หน้า 64.

³กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 126.

⁴สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข พิมพ์ครั้งที่ 31 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2519), 1 : ก.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 11 - 12.

อย่างไรก็ตาม สังคมสงฆ์เป็นชนกลุ่มใหญ่จึงย่อมต้องมีสงฆ์ที่ประสพเหตุการณ์นอกวิสัย
อยู่บ้าง และเนื่องจากวันัยสงฆ์มีไชยทัษณัติที่มีการลงโทษอย่างเด็ดขาด ประกอบกับสังฆ
สงฆ์เป็นสังคมที่อ่อนแอ จึงไม่สามารถแก้ปัญหาความประพฤติของสงฆ์ได้หมด พระมหากษัตริย์
ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้พิทักษ์พระศาสนา จึงได้แทรกแซงสงฆ์โดยใช้อำนาจทางอาณาจักร
จักร เข้ากำจัคปราบปรามพระพุทฺธิ์ให้หมดสิ้น ดังเช่น การออกกฎพระสงฆ์¹ ในสมัยพระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งกำหนดบทลงโทษต่าง ๆ แก่พระสงฆ์ทั้งทางพระวินัย
และทางอาญาบ้านเมืองตามความผิด ปรากฏว่าสามารถกำจัดพระที่ประพฤติผิดวินัยร้ายแรง
ได้ถึง 128 รูป² หรือการออกประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรควบคุมความประพฤติ
ของสงฆ์จะสามเณร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³ นอกจากนี้ในสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงชำระสงฆ์ที่มีความผิด และจับสึกถึงประมาณ
500 รูปเศษ⁴ ถึงกระนั้นสังคมสงฆ์ส่วนใหญ่ก็มีความประพฤติดีค้องตามพระวินัย

4. สถานภาพและหน้าที่ของสงฆ์ในสังคมไทย สงฆ์เป็นชนชั้นที่ได้รับการ
ยกย่องอย่างสูงจากสังคม เนื่องจากเป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งศีลธรรมความบริสุทธิ์ สามัญชนไม่
ว่าจะมีฐานะและตำแหน่งเช่นใด ยกเว้นพระมหากษัตริย์จำต้องให้ความเคารพสักการะ
พระสงฆ์ด้วยการกราบ⁵

¹ ใปรดศึกษารายละเอียด กฎพระสงฆ์ ซึ่งมี 10 มาตรา ใน กรมศิลปากร,
เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 544 - 569.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 569.

³ ใปรดศึกษารายละเอียด ประกาศพระราชบัญญัติกึ่งกล่าว ใน ประชุมประกาศ
รัฐบาลที่ 4 พ.ศ. 2401 - 2404 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), เลขที่ 176
"ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรแลศิษย์วัด," หน้า 159 - 172.

⁴ เจ้าพระยาที่พากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร..., หน้า 267.

⁵ ม.ร.ว. อคน รพพิณ, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า 247 -
248.

คนไทยในอดีตให้ความสำคัญแก่พระสงฆ์ที่สอนของพระภิกษุ โดยปราศจากความ
เจตนาประสงค์ และนับถือภิกษุว่าเป็นผู้มีความรู้มากกว่าฆราวาสอย่างหนึ่ง นับถือว่าเป็นผู้
ทรงศีล จะต้องผูกแต่ความจริงอย่างหนึ่ง และนับถือว่าเป็นครูบาอาจารย์อีกอย่างหนึ่ง¹
จะพบว่าเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่คนไทยยกย่องฐานะสงฆ์ก็เพราะฐานะการเป็นครูของสงฆ์
ซึ่งถือว่าเป็นปูชนียบุคคล เนื่องจากสงฆ์เป็นผู้มีความรู้สามารถสอนฆราวาสให้อ่านเขียน
หนังสือได้และมีประโยชน์ต่อการผลิตผู้มีความรู้ให้กับสังคม ซึ่งส่วนหนึ่งได้เข้าไปรับใช้ระบบ
ราชการ สังคมไทยจึงให้การยกย่องพระสงฆ์ที่มีความรู้²

นอกจากนั้นสงฆ์ยังเป็นผู้เฒ่าของชุมชน ในการตัดสินแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน
และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน แม้ในชนบทปัจจุบันฐานะสงฆ์ ในฐานะผู้นำของชุมชน
ก็ยังคงอยู่แม้จะลดบทบาทความสำคัญลงไปบ้างก็ตาม³ กว๊านเหตุที่อยู่ในฐานะสูงทางสังคม

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ก้านสังคม,
ฉบับครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 495.

² ทาสนา กิจदार, "บทยอวิทยานิพนธ์ เรื่องบทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการ
ศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" เอกสารประกอบการสัมมนา
การสัมมนาว่าวิทยานิพนธ์มหาดพิศ สาขาประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1 วันที่ 20-21 มีนาคม 2525
"การเมือง เศรษฐกิจ สังคมไทยในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" ฝ่ายวิชาการ
และ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในการสมโภช
กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, หน้า 3. (อัคราเนา)

³ จักรกฤษณ์ นรนิศนกุลการ, บุคคลชั้นนำ โครงสร้างแห่งอำนาจและการเมือง
ในชุมชนไทย, หน้า 23 - 27 จากการศึกษาบุคคลชั้นนำในชุมชนไทยของคำบสมบางทราย
จ. ชะบุรี และ ค. บ้านหิน จ. สระบุรี พบว่าประชาชนในทั้งสองตำบลยังคงรู้สึกว่พระสงฆ์
ยังเป็นผู้นำสำคัญของชุมชน

สงฆ์จึงได้รับสิทธิพิเศษทางสังคม อาทิเช่น ไม้คองเสียด้านทุกชนิด ได้รับการยกเว้นจาก
การเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่¹ ซึ่งแม้จะเลิกระบบไพร่ในภายหลังสงฆ์ก็ยังได้รับการยก
เว้นจากการเกณฑ์ทหาร

ในส่วนหน้าที่ของสงฆ์ในสังคมไทยนั้น อาจกล่าวโดยย่อถึงพระคัมภีร์ของสมเด็จพระ
บรมราชาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ว่า

. . . พวกเราทำประโยชน์ให้แก่ บ้านเมืองอยู่บ้าง ถ้าไม่มาก ไม่ใช่ผู้
กินเปล่าที่เกี้ยว พวกเราปฏิบัติตนเป็นผู้นำ แลสั่งสอนประชาชนในทางพระ
ศาสนา ให้ตั้งอยู่ในธรรมสุจริต เว้นจากเบียดเบียนกันแลกัน เปนเจ้าสำนัก
เลี้ยงดู แลเอาธุระ ในการเล่าเรียนของเด็ก ๆ มุตรราษฎร เปนอาจารย์
ที่ปรึกษาสุขทุกข์ของชาวบ้าน เปนกัลยาณมิตรของผู้ปกครอง เปนผู้ชักโยงใน
รวางพวงผูกครองกับพวกราษฎร ไหลสนิทสนมมา . . .²

ค. การปกครองคณะสงฆ์ไทย ดังได้กล่าวแล้วว่า การปกครองคณะสงฆ์ครั้ง
พุทธกาลนั้น คณะสงฆ์ปกครองกันเองเป็นอิสระ โดยถือมติเสียงส่วนใหญ่ ซึ่งมีลักษณะ
ประชาธิปไตย โดยมีพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง และปกครองกันแบบหลวม ๆ
ในลักษณะสัมพันธ์กับอาจารย์ในสำนัก อาณาจักรมิได้เข้าไปยุ่งเกี่ยว แต่เนื่องจากความอ่อนแอ
ของรัฐบาลซึ่งง่ายต่อการถูกพวกเคียดริ้วเข้าปลอมปนแอบอ้างอาศัยพระศาสนา ทำให้
พระพุทธรศาสนาแตกมัวหมอง สงฆ์จึงต้อง เข้ายกนักริ้วเข้ามาปราบปรามกำจัดเคียดริ้วเหล่านี้
พระมหากษัตริย์องค์แรกที่เชื่อกันว่าเป็นผู้พิทักษ์พระศาสนา จนทำให้เกิดคติที่ว่าพุทธศาสนา
จำเป็นต้องอาศัยพระราชาอุปถัมภ์ของกษัตริย์ปกป้อง คือ พระเจ้าอโศกมหาราช³ พระองค์

¹ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 377.

²แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 "เรื่องพระคัมภีร์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เคื่อนพระอุปัชฌายะทั้งหลาย," หน้า 156 - 157.

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานคณะสงฆ์"
ใน ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, หน้า 162 - 163.

ทรงเป็นแบบอย่างของความเกี่ยวพันระหว่างศาสนาและอาณาจักรสำหรับประเทศที่นับถือพุทธศาสนาจนครบถ้วนทุกวันนี้¹

เมื่อพระมหากษัตริย์ไทยทรงรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ลัทธิจึงกล่าวก็ได้ก็เลิกตายมาด้วย และพัฒนาบิ่งขึ้น ในลักษณะที่ฝ่ายอาณาจักรมีอำนาจเหนือพุทธจักร และเข้าจัดการปกครองคณะสงฆ์ เปลี่ยนแบบการปกครองของฝ่ายอาณาจักร² แม้ในทางปฏิบัติ อำนาจของพุทธจักรจะแยกออกจากฝ่ายอาณาจักร แต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้อำนาจรัฐเข้าแทรกแซงจัดการปกครองของคณะสงฆ์อยู่เสมอ อำนาจทางพุทธจักรจะมีสูงตึกก็แต่เรื่องวินัยของคณะสงฆ์เท่านั้น³

ในสมัยสุโขทัย อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ยังไม่ปรากฏเด่นชัดว่าพระมหากษัตริย์ทรงควบคุมกิจการสงฆ์หรือไม่ แต่ในสมัยอยุธยาปรากฏอย่างชัดเจนว่าอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ตกอยู่ในความควบคุมของพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นผู้แต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช ส่วนสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงถอดสมเด็จพระสังฆราชจากตำแหน่ง และลดสมณะศักดิ์ของพระราชาคณะหลายรูป อำนาจของสมเด็จพระสังฆราชเกือบไม่มี⁴

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

¹ ฟรังซิส ธรินทร์, "พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับอำนาจทางการเมือง" ใน ศรัทธากับสังคมเอเชีย, หน้า 144.

² ทอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 378 และ 379.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25 - 26.

ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้อำนาจในการถอดถอนแต่งตั้งสมณศักดิ์ของสงฆ์รวมทั้งการชำระอธิกรณ์สงฆ์เพียงพระองค์เดียว ทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ให้รัดกุมใหม่ ทรงควบคุมความประพฤติสงฆ์และกำจัดสงฆ์ไม่บริสุทธิ์ และแต่งตั้งพระราชคณะที่ถูกถอดครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรี¹

แม้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระสังฆราชก็ยังมีได้พระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองคณะสงฆ์ แต่ในทางปฏิบัติทรงมีความสำคัญและมีส่วนร่วมในกิจการพระศาสนา ยกเว้นในเรื่องการออกกฎระเบียบสำหรับพระสงฆ์ที่จะให้เป็นหลักปฏิบัติจะเรื่องสำคัญ ๆ ในกิจการพระศาสนาเป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดิน²

อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ได้รับการปรับปรุงและถูกดึงเข้าสู่ศูนย์กลางของอาณาจักรอย่างสมบูรณ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) หลังจากทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินแล้ว การปฏิรูปครั้งนี้ทำให้เกิดการจัดหน่วยงานของรัฐเพื่อควบคุมการปกครองคณะสงฆ์ให้อยู่ภายใต้อำนาจรัฐ³

พระราชบัญญัติฉบับนี้มีจุดประสงค์เพื่อการสร้างเอกภาพในการบริหารคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรเพื่อให้พระสงฆ์ในทุกหัวเมืองอยู่ในกรอบระเบียบอย่างเดียวกัน ซึ่งก็หมายความว่า จะทำให้อำนาจทางการเมืองของฝ่ายอาณาจักรอยู่เหนือศาสนจักรอย่างเป็นระบบ⁴ ตัวพระราชบัญญัติก็มีลักษณะให้อำนาจแก่พระมหากษัตริย์และกระทรวงธรรมการ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27 - 28.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 38 - 39.

³ Yoneo Ishii, "Church and State in Thailand" Asian Survey Vol. VIII No.10 October, 1968, p. 865.

⁴ สมบูรณ์ สุขสำราญ, "บทวิจารณ์วิทยานิพนธ์ เรื่องบทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" เอกสารประกอบการสัมมนา การสัมมนาวิทยานิพนธ์มหบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1 20 - 21 มีนาคม 2525, หน้า 3 - 4. (อักษำเนา)

ในการตัดสินใจราชการของสงฆ์ ในชั้นสุดท้ายอยู่¹ และในมาตรา 15 ของพระราชบัญญัติ ซึ่งกำหนดว่าบรรดาพระภิกษุสามเณร ต้องมีสังกัดอยู่ในบาวุสีวัดใดวัดหนึ่งทุกรูปก็เป็นการจำกัดอิสรภาพของพระสงฆ์ที่รัฐวางไว้ เพื่อให้พระสงฆ์อยู่ในความควบคุมของรัฐ²

ในส่วนการปกครองของสงฆ์เอง ก็มีการตั้งอำนาจการปกครองทางศาสนาเข้าสู่ส่วนกลาง เช่น มีการตั้งสภามหาเถระ อันประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ต่าง ๆ เพื่อพิจารณาปัญหาทางศาสนา และทำหน้าที่เป็นศาลอุทธรณ์สูงสุดสำหรับคดีทางศาสนา รวมทั้งการลดอำนาจวัด โดยการให้อำนาจแก่ส่วนกลาง ในการแต่งตั้งเจ้าอาวาสของวัดทุกวัด ในแต่ละหัวเมือง³

อย่างไรก็ตาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบอำนาจส่วนหนึ่งในการปกครองสงฆ์ ให้สงฆ์จัดการกันเองแก่สมเด็จพระสงฆ์ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่สมเด็จพระสังฆราชมีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์มากขึ้น⁴ แม้พระมหากษัตริย์จะยังคงเป็นผู้แต่งตั้งตำแหน่งนี้อยู่ ภายหลังจากนั้นเป็นต้นมาอาจกล่าวได้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ได้แยกออกจากรัฐ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า "ตั้งแต่สมัยโบราณ . . . พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นประมุขของคณะสงฆ์ทั้งปวง คณะสงฆ์เกือบจะไม่มีความคิดริเริ่ม หรือความรับผิดชอบใด ๆ แม้แต่ผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดคือสมเด็จพระสังฆราช"⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4. และโปรดศึกษารายละเอียด "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121" ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 40 - 69. ประกอบ

² Yoneo Ishii, "Church and State in Thailand," p. 866;

³ ควอร์ธ เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 385 - 386.

⁴ นันทนา วัฒนสุข, "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า...", หน้า 1.

⁵ Kenneth E. Wells, Thai Buddhism : Its Rites and Activities (Bangkok : Bangkok Times Press, 1939) p. 13 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรยังคงให้อิสระแก่สงฆ์ในการปกครองตนเอง โดยรัฐมิได้เข้ายุ่งเกี่ยว อิทธิพลแนวคิดประชาธิปไตยได้ส่งผลกระทบต่อวงการคณะสงฆ์ด้วย¹ ทั้งนี้เนื่องจากสงฆ์ส่วนใหญ่พิจารณาเห็นว่าโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 มีลักษณะไม่เป็นประชาธิปไตย เนื่องจากให้อำนาจแก่สมเด็จพระสังฆราชและสภามหาเถระมาก จนมีลักษณะการผูกขาดอำนาจ จึงเกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องในหมู่สงฆ์ ได้แก่ ไซพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าว จนประสบความสำเร็จเมื่อมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ซึ่งมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย ตามแบบรัฐธรรมนูญที่ใช้ปกครองประเทศอยู่ในขณะนั้น² พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้รับการวิจารณ์จากหมู่สงฆ์ว่า ก่อนข้างให้ประชาธิปไตยในหมู่สงฆ์มาก³ แต่พระราชบัญญัติฉบับนี้ใช้ได้ไม่นานเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหารขึ้นครองอำนาจ ได้ประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แทน โดยให้เหตุผลว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ไม่เหมาะสมกับการปกครองคณะสงฆ์ไทย "โดยที่การจัดดำเนินการคณะสงฆ์มิใช่เป็นกิจการอันพึงแยกอำนาจ กำหนดการด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการถ่วงดุลย์แห่งอำนาจเช่นที่บัญญัติ... จะโดยที่ระบบเช่นว่านั้นเป็นผลบั่นทอนประสิทธิภาพแห่งการดำเนินการ"⁴

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 20 พ.ศ. 2475 "ประกาศการปกครองคณะสงฆ์เพื่อเสริมของมหาเถระสมาคม วันที่ 1 ตุลาคม 2475," หน้า 452 - 456.

² Yoneo Ishii, "Church and State in Thailand," p. 867-868 และโปรดศึกษารายละเอียดพระราชนิพนธ์คณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 58 ตอนที่ 72 หน้า 1391 ลงวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2484.

³ ประเวศ ชำรงสุข, "บทบาทสถาบันสงฆ์กับการเมืองไทย" ปาจารย์สาร 8 (ตุลาคม - พฤศจิกายน 2524), หน้า 83.

⁴ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 79 ตอนที่ 115 ลงวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2505 ในหมายเหตุ เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เป็นการย้อนกลับไปใช้โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์เต็มตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 นั้นเอง ซึ่งมุ่งให้อำนาจแก่สมเด็จพระสังฆราชและมหาเถรสมาคม อันเป็นการรวมอำนาจการปกครองสงฆ์เข้าสู่ศูนย์กลางและให้ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกรมการศาสนา รวมทั้งศักดิ์อำนาจของวัดในการปกครองตนเอง¹ โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติใหม่นี้ ยังได้รับการวิจารณ์จากคณะสงฆ์บางกลุ่มในปัจจุบันว่า เป็นการปกครองแบบรวบอำนาจและเป็นเผด็จการ²

สำหรับประวัติความเป็นมาของรูปแบบการจัดองค์กรทางการปกครองคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้มีผู้ศึกษาเป็นจำนวนมากแล้ว จึงมีใ้คนจำนวนมากกล่าวถึง³

¹ ฝรั่งซ์ สตูคาร์ท, "พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับอำนาจทางการเมือง" ใน ศาสนากับสังคมเอเชีย, หน้า 189.

² ประเวศ ชำรงสุข, "บทบาทสถาบันสงฆ์กับการเมืองไทย," หน้า 83 - 84.

³ ผู้สนใจโปรดศึกษารายละเอียดได้จาก

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 1 - 36 "เรื่องแถลงการณ์คณะสงฆ์ยกย่องพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานคณะสงฆ์," หน้า 161 - 204.

ควอริช เกลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 380-386.

ชาเลื่อง วุฒจันทร์, "การปกครองคณะสงฆ์ของประเทศไทย" ใน พุทธศาสนา

ในลานนาไทย

นันทนา วัฒนสุข "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า..." บทที่ 1 และ 2.

อัจฉรา กาญจนนัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา..." บทที่ 3, หน้า 101-113.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครอง

สภาวะแวดล้อมของวัด

การสร้างวัดในสมัยก่อนมักสร้างในที่คั่นที่มีขอบเขตเฉพาะ แยกออกจากเขตของชาวบ้านอย่างชัดเจน มีคูคลองรอบวัดเป็นเขตแดนและมีกำแพงวัดอีกชั้นหนึ่ง¹ ทำหน้าที่ตั้งของวัดโดยทั่วไปมักอยู่ในชัยภูมิที่อยู่ในศูนย์กลางของชุมชน ยกเว้นวัดฝ่ายอริยวาสีซึ่งมักตั้งอยู่ในเขตป่าเขาอันเป็นที่สังคเหมาะแก่การบำเพ็ญวิปัสสนาของสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ดังเช่นวัดในเขตอริยภูมิของอาณาจักรสุโขทัย² ส่วนใหญ่วัดจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองเพื่อสะดวกแก่การคมนาคมสำหรับผู้ที่จะมาทำบุญประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

โดยทั่วไปบริเวณภายในวัดแบ่งเป็น 3 เขต คือ

1. เขตพุทธาวาส คือเขตที่ตั้งของศาสนวัตถุ และที่ประกอบศาสนกิจ อาทิเช่น โบสถ์ วิหาร ศาลา ระเบียบง สฎูป เจดีย์ มณฑป พระปรารักษ์ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ทางคานหน้าของวัด เขตนี้คือตัววัดแท้จริงที่ก่อสร้างอย่างประณีตงดงามภายใต้แบบผังที่กว้างไว้อย่างได้สัดส่วน ตรงกึ่งกลางของบริเวณนี้ทั้งหมดคือตัวอาคารที่เป็น

คณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2521)

เผด็จียง พิชนพิชัย, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย หนังสืออ่านประกอบการศึกษารายวิชาประวัติการปกครองของไทย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ปทุมวัน, 2515

(อัครสำเนา)

และ Yoneo Ishii, "Church and State in Thailand," p.864-871.

¹เนตรนภัส นาควัชระ และคนอื่นๆ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน...", หน้า 35.

²สิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ก้านที่ 2 ในศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยเร็นกรินทรวิโรฒ พษณุโลก, จารึกสุโขทัย (พษณุโลก : แผนกเอกสารและสิ่งพิมพ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พษณุโลก, 2520), หน้า 3.

หัวใจของวัดคือพระอุโบสถที่ประดิษฐานพระประธาน¹

2. เขตสังฆาวาส ก่อเขตที่อยู่อาศัยของสงฆ์ ประกอบด้วยหมู่กุฏิ ศาลาการเปรียญ หอไตร หอระฆัง หอฉัน ศาลาสำหรับประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น เขตนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ส่วนหลังของวัด และมีส่วนน้อยที่อยู่ด้านข้าง อาจเนื่องจากจำนวนพระสงฆ์ที่จำพรรษาเพิ่มมากขึ้น หรือปัญหาสัดส่วนพื้นที่ของวัด²

3. เขตบริเวณวัด (บางครั้งเรียกว่าเขตที่ดินวัดหรือเขตจัดประโยชน์) คือเขตที่นอกเหนือไปจากเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส เป็นที่ตั้งของ โรงพิมพ์ โรงธรรม ป่าช้า เปรุเผาศพ โรงเก็บฟืน โรงเรือ ที่อยู่อาศัยของข้าพระลูกวัดโยมสงฆ์ เป็นต้น³ นอกจากนี้ยังรวมถึงเขตที่กลีปนาและที่ขรมีสงฆ์⁴ ที่มีผู้ศรัทธาดวายแก่วัดซึ่งอาจจะอยู่ติดกับบริเวณวัดหรืออยู่ห่างไกลออกไป เนื่องจากที่ดินทั้งสองนี้ในปัจจุบันเป็นที่ดินที่วัดใช้หาผลประโยชน์ นางต๋องจึงเรียกว่า เขตจัดประโยชน์

ระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสนั้น โดยปกติจะแยกออกจากกันอย่างชัดเจน โดยมีกำแพงหรือถนนกั้นออกจากกัน ดังเช่น วัดพระเชตุพน วัดราชสิทธาราม วัดสระเกศ วัดมหาธาตุ เป็นต้น⁵ แม้กระนั้นบางวัด เขตพุทธาวาสและสังฆาวาสก็ปะปนกันไปจนแยกไม่ออก เนื่องจากความคับแคบและความจำเป็นในการใช้ที่ดินของวัด

ศูนย์วิทยพัทยาการ

¹ คาร์ล เคอร์วิงก์, "สถาปัตยกรรมสยาม," หน้า 87 - 88.

² ทักษิณ สายัณห์, ประวัติวัดไทยและศิลปะไทยโบราณ, หน้า 9.

³ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 73.

⁴ โปรดอ่านรายละเอียดในบทที่ 2

⁵ เนตรนที นาควัชร และคนอื่น ๆ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน...", หน้า 25.

สภาพแวดล้อมของวัดนั้นขึ้นอยู่กับฐานะของวัด ถ้าเป็นวัดหลวงมักมีสภาพแวดล้อมสวยงาม ทั้งนี้สังฆราชปาลเลกัวซ์ ซึ่งเขามายังกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 โดยบรรยายสภาพวัดหลวงในกรุงเทพฯ สมัยคนกรุงรัตนโกสินทร์ว่า

. . . วัดหลวงนั้นงดงามมากอย่างยากที่จะเปรียบเทียบกับโบสถ์ใด ๆ ในยุโรปได้
วัดนี้มีมูลค่าถึงเงินหนึ่ง 200 แกล็งโตส (กว่า 4 ล้านฟรังก์) ในบริเวณกำแพงเมืองนั้นมีอยู่ถึง 11 วัดด้วยกันและยังมีนอกบริเวณกำแพงเมืองอีกราว 20 วัด
วัดเชตุพนเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ มีองค์ยาวถึง 50 เมตร และมีพุทธบัลลังก์
วัดพระนิเวศนคองไซทองคำเปลว (สำหรับปิดทองเท่านั้น) หนักกว่า 450 อองซ์ (1 ใน 12 ปอนด์) วัดหลวงแห่งหนึ่งเป็นอารามที่มีหมู่กุฎมากรุกขิกษุ
ใหญ่ 400 - 500 รูป และศิษย์วัดอีกนับพันคน เป็นเป็นที่คินอันกว้างใหญ่หรือจะ
กล่าวให้ถูกต้องก็ควรเป็นอุทยานใหญ่ซึ่งในหามกลางมีสิ่งปลูกสร้างมากหลาย เช่น
เก๋งแบบจีนราว 20 เก๋ง โรงใหญ่ทอดเหยียดไปคามริมแม่น้ำหลายคุหา มีโรง
ธรรมสวดะใหญ่ มีโบสถ์ใหญ่ 2 หลัง . . . มีกุฎงาม ๆ ประมาณ 200 - 300
หลัง . . . มีบ่อน้ำและสวน มีสถาปัตยกรรมปิดทองราว 12 องค์ . . . มีหอระฆัง
. . . โรงสำหรับจอกเรือ และโรงเก็บพื้นสำหรับพยาบาลกิจ มีสะพาน มีกำแพง
กันเขต . . .¹

วัดหลวงเหล่านี้ยังมีอีกจะมีราพระเลกัวซ์โยนสูงซึ่ง เป็นผู้ดูแลวัดและวัดที่อยู่เสมอ
จึงทำให้วัดสะอาดสะอาด ส่วนวัดราษฎร์ก็มีสภาพแวดล้อมดีกว่าวัดหลวง ซึ่งขึ้นอยู่กับ
ฐานะของวัดเช่นกัน แต่สำหรับวัดในชนบทที่อยู่ห่างไกลยากจนแล้ว สภาพแวดล้อมของวัด
ก็มักจะทรุดโทรมตามฐานะของประชาชนที่ยากจน สภาพของวัดเหล่านี้จะเห็นได้จากภาพการ
การเสด็จของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อคราวเสด็จตรวจ
การคณะสงฆ์ ณ เมืองหลังสวน จังหวัดชุมพร เมื่อปี พ.ศ. 2455 ที่ว่า

. . . วัดในเมืองมีที่ใดสักแห่งแล่นไปดูแลเห็นอยู่ เป็นวัดโคโรโกโคเตี้ยนั้น
มีกุฎพระอยู่อย่างกลมๆ เกรียงผูกฝาไม้ไผ่ทาบหรือซัดกันตะ มุงจากเป็นซี่ โอง
อุโบสถแลศาลามีบ้างไม่มีบ้าง ถ้ามีก็เช่นเดียวกัน ที่เป็นฝากระดานมีบ้างแค่น้อย

¹ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า 55 - 61.

ที่ก่ออิฐไม่มีเลข เรือนราษฎรก็เช่นกัน นี่ธอวารามอยู่ในเมืองนี้ปากจน แต่หัว
วัดพอสมควรของราษฎรก็อยู่ หากจะสร้างอุบลสถิตสงฆ์ของเครื่องทำก็มี
ในเมืองนี้เอง รุจักจักษ์พอจะดูได้ . . .

ประชากรวัด

ประชากรอยู่อาศัยภายในวัด ในสมัยคนกรุงรัตนโกสินทร์ แบ่งออกเป็น 2
ประเภทคือ

1. ฝ่ายสงฆ์ ประกอบด้วยพระภิกษุสงฆ์และสามเณร จำนวนพระสงฆ์
ในวัดขนาดใหญ่อย่างวัดหลวงในกรุงเทพฯ เมื่อประมาณสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4
แต่ละวัดจะมีประมาณ 100 - 600 รูป วัดหลวงขนาดกลางจะมีค่ากว่า 100 รูป
ส่วนวัดราษฎรนั้นจำนวนพระสงฆ์คงจะน้อยกว่าวัดหลวง และมีประมาณตั้งแต่ 5 - 30 รูป
รวมพระสงฆ์ในกรุงเทพฯ สมัยนี้ทั้งหมดประมาณ 10,000 รูป¹ แต่จากวารสารคณะเนือง
จอห์น สจวร์ตฟอร์ด ในสมัยรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่ามีคณะสงฆ์ในเมืองหลวงประมาณ
5,000 รูป และหัวประเทศจะมีประมาณ 50,000 รูป² ในขณะนี้มีประชากรในกรุงเทพฯ
ประมาณ 600,000 คน³ และหัวประเทศประมาณ 5,000,000 คน⁴

จำนวนสามเณรแม้จะไม่มีเอกสารบันทึกไว้ แต่เชื่อว่าวัดหลวงใหญ่ ๆ คงจะมี
สามเณรเป็นจำนวนไม่น้อย สามเณรเหล่านี้จะได้รับการอบรมศึกษาเล่าเรียนจากพระสงฆ์
ที่มีความรู้ สอนหนังสือให้อ่านออกเขียนได้ รวมทั้งฝึกหัดมารยาทและพิธีปฏิบัติ⁵
ในขณะเดียวกันก็มีหน้าที่รับใช้พระสงฆ์คนอารักขาอุบาสก และช่วยความระอาการ

¹ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 1, หน้า 344.

² ปาลเลกซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า 476 - 477

³ กรมศิลปากร, เอกสารของสจวร์ตฟอร์ด, หน้า 125.

⁴ ศิวเลขี พ.ศ. 2443 ใน "กรุงรัตนโกสินทร์ 2325 - 2525" ศิลปากร
25 : (มกราคม 2525) ฉบับพิเศษสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, หน้า 94.

⁵ กรมศิลปากร, เอกสารของสจวร์ตฟอร์ด, หน้า 15.

⁶ เขตรณดิศ นาควันระ และคณะ, "รายงานวัดวัดเรื่องการศึกษาการ
ศึกษา . . .", หน้า 40.

2. ฝ่ายฆราวาส เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในวัด จึงมักจะเป็นเจ้าเรือน พระสงฆ์ในวัด หรือผู้ที่มีความสัมพันธ์กับวัด ประกอบด้วย เณร ชี ลูกศิษย์วัด ขาพระเฒ่าวัด โยมสงฆ์ และบรรดาญาติอาศัยอยู่อื่น ๆ อาทิเช่น มรรคทายก ไวยาวัจกร¹ และคนธรรมา

เณร คือชายที่อายุครบ 20 ปีแล้วแต่ไม่บวชเป็นพระ กลับบวชเป็นเณรรักษาศีล 8 หรือศีล 10 มักมุ่งชาวหมชาง มีหน้าที่รับใช้กิจการในวัด² แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏเณรในวัดอีกแล้ว

ชี คือหญิงที่อาศัยอยู่ในวัดเพื่อรักษาศีล 8 และศีล 10 เป็นผู้อยู่ใช้คนรับใช้วัด และกิจการศาสนา กล่าวได้ว่าในบางวัดชีเป็นแรงงานสำคัญที่ช่วยพระสงฆ์ทำงานต่าง ๆ³ แต่ปัจจุบันกฎหมายยังมิได้รับรองฐานะของชีให้เป็นนักบวช

ลูกศิษย์วัด มักจะเป็นญาติกับสงฆ์ในวัด มีหน้าที่ปฏิบัติรับใช้สงฆ์ที่คนอาศัยอยู่ภายในสมณิ์พระบาศสมเด็จระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่ามีไพร่หนึ่การ และรับแรงงานไปเป็นลูกศิษย์วัดกันมากจนต้องทรงออกประกาศห้าม⁴ บางครั้งลูกศิษย์วัดก็มีเหตุจูงใจรวมในทางไม่ดี เช่น จับไก่วัด ซื่อฉันท้ซาให้แก่พระสงฆ์ และเล่นการพนันต่าง ๆ ในวัด⁵ จากบันทึกของपालเลกัวัชกล่าวว่ ในวัดหลวงใหญ่ ๆ บางวัดมีลูกศิษย์วัดมากเป็นจำนวนหมื่นพันคน⁶

ขาพระเฒ่าวัด โยมสงฆ์ เป็นทาสหรือไพร่ รวมทั้งญาติของพระสงฆ์พระมหานกษัตริย์ หรือผู้ที่มึฐานะมั่งคั่งอุทิศให้แก่วัด ซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งโบราณ มีหน้าที่เป็นทาสช่วยผลิตและรับใช้แรงงานคนแลกรัชาวัด ขาพระเฒ่าวัด โยมสงฆ์ ถูกยกเลิกในสมณิ์พระบาศสมเด็จระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงประกาศเลิกระบอบไพร่และทาส ทำให้บุคคลเหล่านี้หมดไปจากวัดในที่สุด?

¹มรรคทายก และไวยาวัจกร คือ ฆราวาสผู้ปฏิบัติคนเพื่อกิจการของวัด โปรดอ่านรายละเอียดในบทที่ 3

²पालเลกัวัช, เล่าเรื่องเมืองไทร, หน้า 495.

³แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 "เรื่องพระมหากษัตริย์ราชานึง เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช โปรดปรารายการ วันที่ 23 เมษายน พ.ศ.2456," หน้า 274.

⁴ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401 - 2404 เล่มที่ 176 "ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรแลลูกศิษย์วัด," หน้า 159.

⁵เรื่องเดียวกัน.

⁶पालเลกัวัช, เล่าเรื่องเมืองไทร, หน้า 59-61

⁷โปรดอ่านรายละเอียดในบทที่ 2

การปกครองภายในวัด

การปกครองภายในวัดหนึ่ง ๆ โดยทั่วไป มีลักษณะแบบอาจารย์ปกครองศิษย์ ปกครองกันตามลำดับอาวุโสของพรรษา แต่ในทางปฏิบัติการปกครองภายในวัดมีลักษณะ เลียนแบบการปกครองคณะสงฆ์ คือ มีตำแหน่งประมุขของวัด ซึ่งได้แก่ เจ้าอาวาส (บาง ครั้งเรียก พระอธิการหรือสมภาร) เป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในวัด

ตำแหน่งเจ้าอาวาสมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อยุค วัดจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมลง ย่อมขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาส¹ "ถ้าสมภารกว้างขวาง และเอาใจใส่วัดก็กลับคืนก็ขึ้นได้ . . . วัดจะเจริญขึ้นได้เพราะมีเจ้าอาวาสดี . . ."²

เดิมการเลือกเจ้าอาวาสกระทำโดยการปรึกษาของสงฆ์และสัปบุรุษทายกแห่ง วัดนั้น ๆ เห็นสมควรเลือกผู้ใดก็แต่งตั้งกันเอง แต่เมื่ออาณาจักรเข้าควบคุมสงฆ์ การ แต่งตั้งเจ้าอาวาสจึงต้องได้รับความเห็นชอบจากทางคณะสงฆ์ปกครอง และจากทาง อาณาจักรก่อน³ ยกเว้นถ้าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชประสงค์จะแต่งตั้งสงฆ์รูปใดเป็น เจ้าอาวาสวัดหลวงหรือวัดราษฎร์ ก็ทรงสามารถทำได้โดยไม่ต้องผ่านความเห็นชอบจาก ทั้งสองฝ่ายก่อน⁴

¹กรมการศาสนา, กรุ่นพระราชทานกรมการศาสนา ทอด ณ วัดบูรพา พิษณุภม อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี 9 พฤศจิกายน 2523 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2523), หน้า 51.

²หจข., ร.6 ศ.12/5 สมเด็จพระมหาสมเด็จพะยาวชิรญาณวโรรสถึงพระยา วิสุทธสุริยศักดิ์, 3 เมษายน ร.ศ.131.

³"พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 มาตรา 11 และ 12" ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 49 - 50.

⁴เรื่องเดียวกัน, มาตรา 10, หน้า 49.

ในปัจจุบันการแต่งตั้งเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ตามกฎหมายมาตรา ๖ ให้อำนาจแก่เจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้พิจารณาแต่งตั้งตามที่เห็นสมควร ซึ่งจะแต่งตั้งพระรูปใดก็ได้ที่สงฆ์หรือทายกทายิกาเสนอ "ไม่ใช่เลือกตั้งโดยการลงคะแนนออกเสียงกัน" ขอนี้มีประชาชนและพระสงฆ์เข้าใจผิดกันมากและเป็นปัญหา¹ ซึ่งหมายความว่า อำนาจเกิดจากการแต่งตั้งอยู่ที่คณะสงฆ์ปกครอง มีใ้โดยอยู่ที่การเสนอของสงฆ์และทายกทายิกาภายในวัดนั้น ยิ่งในกรณีวัดหลวงแล้วสงฆ์และทายกทายิกาในวัดไม่มีสิทธิและเสียงใด ๆ ในการแต่งตั้ง²

นอกจากนี้สงฆ์ที่จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดหลวงและวัดราษฎร์ นอกจากจะต้องมีคุณสมบัติทั่วไปแล้ว ยังต้องมีคุณสมบัติเฉพาะซึ่งผู้จะเป็นเจ้าอาวาสวัดหลวงจะต้องมีคุณสมบัติพิเศษกว่าผู้ที่จะเป็นเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ คือ เจ้าอาวาสวัดหลวงต้องมีสมณศักดิ์อย่างต่ำเป็นพระครูชั้นสัญญาบัตร ความแตกต่างของคุณสมบัติของเจ้าอาวาสระหว่างวัดหลวงในกรุงกับวัดหลวงนอกกรุง มีพิเศษต่างกันด้วย³ คือเจ้าอาวาสวัดหลวงในกรุงจะต้องมีสมณศักดิ์สูงกว่าเจ้าอาวาสวัดหลวงนอกกรุงในวัดระดับเดียวกัน อาทิเช่น เจ้าอาวาสสำหรับวัดหลวงชั้นเอกในกรุง ต้องมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชคณะชั้นราช ในขณะที่เจ้าอาวาสวัดหลวงชั้นเอกนอกกรุงจะมีสมณศักดิ์เพียงพระราชคณะชั้นสามัญ เป็นต้น

อำนาจของเจ้าอาวาสนั้น ได้รับการประกันจากราชบัญญัติคณะสงฆ์เกือบทุกฉบับ ให้มีอำนาจเกิดจากการบริหารและปกครองวัด ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช กรม

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กรมการศาสนา, กฐินพระราชทานกรมการศาสนา, หน้า 53 - 54.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51 - 53.

หลวงชินวรสิริวัฒน์ ก็ทรงรับรองในข้อนี้ แม้พระสงฆ์ ลูกวัดก็ไม่สามารถจะคัดค้านอำนาจการตัดสินใจของเจ้าอาวาสได้ ดังที่พระองค์ทรงกล่าวว่า

. . . ในนั้น (พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121) เจ้าอาวาสมีหน้าที่ มีอำนาจ ดังปรากฏในนั้น ฉะนั้นเจ้าอาวาสจะทำอะไรก็แจ่มแก่เจ้าอาวาส ไม่ต้องปรึกษาใครก็ตามเนิรการไปได้ ใครจะหาหรือก็ว่ารอตามควร คณะสงฆ์ (ในวัด) ในพระราชบัญญัตินั้นได้ปรากฏว่าให้มือนำอย่างไร . . .¹ และ

. . . เจ้าอาวาสเป็นผู้ดูแลวัด ลูกวัดมีความผิดเล็กน้อย ถูกลงโทษหนักเกินไป ก็ไม่เห็นเป็นไร หนักไม่ไหวก็ไปอยู่เสียที่อื่น หรือลูกวัดไม่มีผิดเลย แต่เจ้าอาวาสไม่ต้องการให้อยู่ ก็บังคับให้ไปเสียได้ ไม่เห็นเจ้าอาวาสผิดอย่างไร ไม่ใช่ลูกวัดไม่มีผิดแล้ว เจ้าอาวาสไม่ให้อยู่ในวัดของคนไม่ไค้ . . .²

อย่างไรก็ตาม แม้เจ้าอาวาสจะมีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองวัด แต่เจ้าอาวาสก็ต้องมีหน้าที่ดูแล บำรุงรักษาวัด ปกครองบรรพชิตและภุคฆ์ที่อาศัยอยู่ในวัด ระเบียบอภิการณที่เก็คในวัด เป็นธุระในการสั่งสอนพระศาสนาแก่พระและภุคฆ์ และหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายประการ³

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 20 พ.ศ.2475 "พระวินัยจลยอภิการณวัดอินทรวีหาร ะวางคณะสงฆ์ โจทก์ พระครูอินทรสมาจาร เจ้าอาวาส จำเลย 20 กันยายน พ.ศ. 2475," หน้า 437 - 438.

² แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 20 "ลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จพระวันรัต จากกรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ 13 ธันวาคม พ.ศ.2475," หน้า 714 - 715. และโปรดอ่านรายละเอียด "อำนาจของเจ้าอาวาสในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 มาตรา 17" ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 54 - 55. และ "พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 มาตรา 38."

³ โปรดอ่านรายละเอียด "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 มาตรา 13" ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 51 - 53. และ "พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 มาตรา 37."

นอกจากครุฑทองเจ้าอาวาสแล้ว ในทางขุณยวิถีเจ้าอาวาสจะแต่งตั้งพระลูกวัด
ใหม่หน้าที่รับผิดชอบการบริหารกิจกรรมต่าง ๆ ในวัดเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระเจ้าอาวาสใน
การปกครองวัด ตามแบบเหล่านี้ได้แก่

1. วิชฌูเจ้าหน้าทีรับการแจกอาหาร และรับนิมนต์
2. วิชฌูเจ้าหน้าที่แจกจีวรที่ท่ายกถวายสงฆ์
3. วิชฌูเจ้าหน้าที่แจกเสนาสนะ
4. วิชฌูเจ้าหน้าที่รักษาวัด
5. วิชฌูเจ้าหน้าที่รักษาพัสดุของวัด ทำหน้าที่ทรัพย์สินสมบัติของสงฆ์ รักษา
ทรัพย์สิน
6. วิชฌูเจ้าหน้าที่พยาบาลวิชฌูที่เจ็บป่วยในวัด
7. วิชฌูเจ้าหน้าที่ต้อนรับแขก ซึ่งควรเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส¹

วัดนี้เคยจัดการบริหารครบตามแบบนี้ ได้แก่ วัดในมณฑลภูเก็ตสมัยการปกครอง
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อธิบดีมหานครเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต² ซึ่งได้รับการยกย่องจากสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่าเป็นแบบแผนที่ดีและเป็น ประโยชน์สงฆ์
พระสงฆ์ ที่จะไม่ให้วัดในมณฑลอื่น ๆ จัดคล้าย แต่ก็ทรงยอมรับว่าวัดส่วนใหญ่ยังไม่พร้อม
จะจัด³ ดังนั้นในทางปฏิบัติและการจัดการบริหารในวัดจึงไม่ครบตามแบบแผนดังกล่าว

ศูนย์วิทยุวิทยากร

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, "รายงานประชุมเจ้าคณะมณฑลภูเก็ตใน พ.ศ. 2456,

8 พฤศจิกายน 2456 ข้อ 10," หน้า 288 - 290 และ "เรื่องพระมหาสมณศาสนกิจ
เจ้าคณะมณฑลภูเก็ต ปรารภรายงาน, 14 สิงหาคม 2456 ข้อ 6," หน้า 431 - 432.

² แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, "เรื่องพระมหาสมณศาสนกิจเจ้าคณะมณฑล
ภูเก็ต ปรารภรายงาน," หน้า 431.

³ เรื่องเดียวกัน.

ตัวอย่างแบบแผนการจัดการบริหารวัดที่เป็นรูปธรรมที่สุด น่าจะ ได้แก่ การจัดการบริหารการปกครองของวัดบวรนิเวศวิหาร สมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นเจ้าอาวาส¹ พระองค์ทรงจัดการปกครองดังนี้

1. กรรมการสภาสงฆ์ของวัด คือ ที่ประชุมสงฆ์ของวัด เป็นผู้มีอำนาจปกครองภายในวัด ทรงตั้งขึ้นโดยมีพระองค์เป็นประธาน มีอำนาจแต่งตั้งพระผู้ดูแลวัดในตำแหน่งต่าง ๆ

2. ภิกษุเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลรักษาและกำกับวัด (อารามิกะเปสะกะ) มีหน้าที่ควบคุมดูแลพระสงฆ์ สามเณร ศิษย์วัดและผู้อยู่อาศัยในวัด รวมทั้งบังคับบัญชาดูแลวัด มีอำนาจเหนือไวยาวัจกรวัด รวมทั้งดูแลการจัดคนรับจ้างทำงานในวัด

3. ภิกษุเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลการคลัง การเงินของวัด (ภิกษุคาคาริก) ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลการคลัง การเงิน รักษาทรัพย์สินสมบัติของวัดทั้งภายในวัดและเป็นผู้คอยกำกับตรวจตราไวยาวัจกรผู้จัดการรักษาสมบัติภายนอกวัด¹

แม้จะได้มีการกำหนดแบบแผนการปกครองวัดดังกล่าวแล้ว แต่ในความเป็นจริงมีวัดที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวครบถ้วนน้อยมาก วัดส่วนใหญ่คงใช้การปกครองแบบเจ้าอาวาสว่าการองค์เดียวเป็นส่วนใหญ่ หรือถ้ามีการตั้งตำแหน่ง พระลูกวัดช่วยปกครองก็มักไม่เป็นทางการ และมักแต่งตั้งตามความสัมพันธ์ส่วนตัว ซึ่งเป็นสิทธิ์ของเจ้าอาวาส การที่เจ้าอาวาสมีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองวัดดังกล่าวแล้ว ทำให้ "สมภารส่วนใหญ่ นั้นเป็นเผด็จการ"²

¹ หจข., ร.5 ศ.6/10 (บ) วัดบวรนิเวศวิหาร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเจ้าสุทธญาณวโรรสถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ฯ, 11 พฤษภาคม ร.ศ.112, หน้า 12 -

² ส. ศิวรักษ์, "บทบาทของชาวพุทธต่อสังคมปัจจุบัน," หน้า 73.

การแบ่งประเภทวัด

ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 แบ่งวัดเป็น 3 ประเภท คือ พระอารามหลวง อารามราษฎร์ และที่สำนักสงฆ์¹

1. พระอารามหลวง คือ วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าจำนวนในบัญชีนับว่าเป็นพระอารามหลวง บางครั้งเป็นวัดที่โปรดให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นโดยพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ หรืออาจจะเป็นวัดที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารผู้ใหญ่ทรงสร้างขึ้นหรือโปรดให้ปฏิสังขรณ์ และสร้างขึ้นแล้วถวายเป็นพระอารามหลวง²

2. อารามราษฎร์ คือ วัดที่ราษฎรสร้างขึ้น ซึ่งได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา³ แต่ไม่ได้ถวายเป็นของหลวงและเข้าบัญชีวัดหลวง

3. ที่สำนักสงฆ์ คือ วัดซึ่งยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา วัดที่สร้างขึ้นใหม่ ต้องขออนุญาตสร้างที่สำนักสงฆ์ก่อน เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว จึงจะขอรับพระราช

¹พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121, มาตรา 5.

²กรมการศาสนา, กรณัพระราชทานกรมการศาสนา, หน้า 48.

³วิสุงคามสีมา คือ ที่ดินที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่สงฆ์ เว้นจากการเก็บภาษีอากร เพื่อสงฆ์จะได้สมนุ่ต์เป็นพัทธสีมาใช้เป็นี่ประชุมสงฆ์ ต่อมากลายเป็นประเพณีที่พระมหากษัตริย์จะตั้งพระราชทานวิสุงคามสีมา เพื่อแสดงว่าทรงพระบรมราชานุญาตให้ตั้งวัดได้ โปรดอ่านรายละเอียด ใน แถลงการคณะสงฆ์ เล่ม 1, "พระมหาสมณวินิจนัย เรื่อง วิสุงคามสีมาเก่าในนครลำปาง, 11 กุมภาพันธ์ 2456," หน้า 497 - 499. (เขตวิสุงคามสีมาส่วนใหญ่ คือบริเวณเขตพระอุโบสถที่มีโบสิมาปักล้อมรอบนั่นเอง)

หาที่วิสุงคามสีมาได้ ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่า สำนักสงฆ์นั้นจะตั้งอยู่มั่นคงได้ตลอดไป¹

เนื่องจากการแบ่งวัดเป็น 3 ประเภท ดังกล่าว คงจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นการแสดงความเลื่อมล้ำทางฐานะของวัด และวัดหลวงในปัจจุบันที่กึ่งขึ้นใหม่ก็มีเป็นจำนวนน้อย ดังนั้นในปัจจุบันจึงแบ่งวัดเป็นเพียง 2 ประเภท คือ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา และสำนักสงฆ์เท่านั้น² ซึ่งวัดทั้งสองประเภทนี้มีสิทธิเท่าเทียมกันตามกฎหมาย

การขยายตัวของวัดและสงฆ์ในอดีตถึงปัจจุบัน

ถึงแม้ในสมัยโบราณจะไม่มีบันทึกหลักฐานสถิติจำนวนวัดและสงฆ์ไทยในอาณาจักรต่าง ๆ ที่แน่นอน แต่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์บางส่วนและหลักฐานทางโบราณคดี ย่อมเป็นประจักษ์พยานได้เป็นอย่างดีว่า ดินแดนประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นอาณาจักรลานนา อยุธยา สุโขทัย อโยธยา ล้วนแต่มีวัดอยู่มากมายเหลือคณานับ และสงฆ์ก็เป็นชนชั้นที่มีจำนวนมากในสังคมไทย

เป็นที่น่าเชื่อว่า ในสมัยอยุธยาคงจะมีการพยายามสำรวจจำนวนวัดและสงฆ์โดยรัฐ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานเหลือถึงปัจจุบัน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการพยายามทำการสำรวจดังกล่าว ดังเช่นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงออกกฎให้เจ้าอาวาสทุกวัดต้องทำหนังสือสำคัญประจำตัวสงฆ์ในสังกัด และให้พระราชาคณะและเจ้าอาวาสทำบัญชีหาว่าจำนวนภิกษุสามเณรส่งให้สังฆการีธรรมการ ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่ดูแลกิจการสงฆ์ เพื่อบรรจบทูลแก่พระองค์³

¹พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121, มาตรา 9 ข้อ 3.

²พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505, มาตรา 31.

³กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง กฎพระสงฆ์ ข้อ 3 และ 4,

อย่างไรก็ตาม การสำรวจจำนวนวัดและสงฆ์ทั่วประเทศ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังมิได้ทำเป็นหลักฐานแน่นอน เนื่องจากความยุ่งยากในการสำรวจ ที่ทราบแน่นอนก็แก้วบาวุธ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ และจำนวนพระที่อยู่ในวัดหลวง เนื่องจากพระสงฆ์เหล่านี้มีบัญชีรับนิตยภัตร¹ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นค้ำรงราชานุภาพ (พระยศในขณะนั้น) ทรงเห็นความสำคัญของการทำบัญชี จำนวนวัดและสงฆ์ว่าจะ เป็นข้อมูลเพื่อช่วยในการทำนุบำรุงวัดและการปกครองคณะสงฆ์ตลอดจนการเล่าเรียนของราษฎรด้วย² จึงทรงดำริได้ เจ้าหน้าที่ยกรมธรรมการเร่งทำบัญชีวัด และสงฆ์ก่อนอื่น แต่กลับปรากฏว่าต้องประสบกับอุปสรรคในการสำรวจ เนื่องจากแบบสำรวจที่ได้กลบคั้นมานั้นมักไม่ครบจำนวน ดังเช่นการสำรวจวัดและสงฆ์ ปี ร.ศ. 108 ส่งแบบสำรวจออกไปทุกหัวเมืองทั้งกรุงเทพฯ หัวเมืองชั้นใน ชั้นนอก และเมืองประเทศราชทั่วพระราชอาณาจักรเป็นจำนวนรวม 344 เมือง ปรากฏว่าได้รับคืนเพียง 161 หัวเมือง และยังไม่ได้รับบัญชีอีก 183 หัวเมือง บัญชีจำนวนวัดที่ทราบจึงมีเพียง 5,069 วัด³ ซึ่งในความเป็นจริง ต้องมีจำนวนมากกว่านี้มาก หรือการสำรวจในปี ร.ศ. 109 ได้รับแบบสำรวจกลับคืนเพียง 169 หัวเมือง และไม่ได้รับ 175 หัวเมือง จำนวนวัดจึงมีเพียง 6,497 วัด⁴

¹ หจข., ร.5 ศ.1/13 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นค้ำรงราชานุภาพ และพระยาวุฒิศการบดี กราบบังคมทูลรายงานกรมพระธรรมการ ร.ศ. 108, 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109, หน้า 4 - 6. นิตยภัตร คืออาหารหรือค่าอาหารที่ถวายพระที่ได้สมณศักดิ์เป็นประจำ แต่ในทางปฏิบัติ นิตยภัตร เปรียบเทียบได้กับเงินเดือนเบี้ยหวัดพระสงฆ์นั่นเอง เนื่องจากพระสงฆ์ที่ได้รับนิตยภัตรส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้เงินนี้เพื่ออาหาร เพราะพระสงฆ์ส่วนมากได้อาหารจากการบิณฑบาตอยู่แล้ว จึงใช้เงินนิตยภัตรนี้ในรูปของค่าใช้จ่ายส่วนตัวที่จำเป็น

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจข., ร.5 ศ.1/13 พระยาวุฒิศการบดี กราบบังคมทูลรายงานกรมพระธรรมการ ร.ศ. 109, 21 ธันวาคม ร.ศ. 110.

การสำรวจจำนวนวัดและสงฆ์ได้กระทำต่อมาแต่ไม่ทุกปี และเนื่องจากจำนวนวัดและสงฆ์มีมาก การสำรวจจึงมักไม่สมบูรณ์ แม้กระนั้นก็ทำให้ทราบถึงการขยายตัวของวัดและสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันได้ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปี	วัด								พระภิกษุ			สามเณร			ศิษย์วัด		รวม ประชากรวัด ทั้งหมด
	ทั่วประเทศ	หัวเมือง	กรุงเทพฯ				รวม วัดกรุง เทพฯ	ทั่วประเทศ	หัวเมือง	กรุงเทพฯ	ทั่วประเทศ	หัวเมือง	กรุงเทพฯ	ทั่วประเทศ	กรุงเทพฯ		
			วัดหลวง	วัดราษฎร์	พิสัย	มหา นิคาย										ธรรม ยุต	
รัตนโกสินทร์ 2-4									50,000		5,000 ¹						
พ.ศ. 108 10 (พ.ศ. 432- 2434	7,122 ²	6,837 ³	3	61	21	85	184	269 ⁴	52,980	45,595	7,385	11,619	10,626	993	-	-	
2455	13,365	13,052						313	97,269	90,479	6,790	35,491	34,083	1,408			
2467	15,936 ⁵								127,266 ⁶			83,599 ⁷			122,333 ⁸		333,198
2472	16,571 ⁹								132,957 ¹⁰			73,492 ¹¹			107,658 ¹²		314,107
2501	21,385								156,111			92,442					
2510	24,634							383	185,921	12,861	96,569		3,087	108,424	9,319		390,914
2520	26,229							384	224,168*	16,606	106,699		3,877	99,001	9,627		430,068
2523	30,179							411	357,048*	19,396	152,110		5,235	93,273	10,280		602,431

ที่มา : กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 125.

หจข., ร.5 ศ.8.2/2 บัญชีวัดแลพระสงฆ์ในกรุงแลหัวเมือง ร.ศ.10 - 110
หลวงวิจิตรธรรมปรีวดี นายเวณสารบัญชีขอประธานนำบัญชี วัดในกรุงและหัวเมือง
ตั้งแต่ ร.ศ.108 - 110 กราบเรียน พระยาศรีสุทนต์ เสนาบดีกระทรวงธรรม
การ

หจข., ร.6 ศ.1/4 รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 5 ประจำพระพุทธศักราช
2455 แผนกการคณะ, หน้า 17.

หจข., ร.6 ว.10/35 กรมธรรมการรายงานประจำปี เล่ม 1 2467 แผนก
การคณะขบอดบัญชีกลางปีคณะสงฆ์ฝ่ายสยาม ประจำ พ.ศ.2467, หน้า 23-24.

หจข., ร.7 ศ.1/23 รายงานการพระศาสนา ฉบับที่ 4 พุทธศักราช 2472,
หน้า 43 - 44.

กรมการศาสนา, รายงานการศาสนา ประจำปี 2506 หน้า 104 และ 109,
2510 หน้า 58, 84 - 85 และ 97, 2520 หน้า 175, 180, 183, 229
และ 232, 2523 (อัครสำเนา)

- หมายเหตุ
1. จอห์น ครอว์ฟอร์ด ประมาณว่า ในรัชกาลที่ 2 มีพระในกรุงเทพฯ ประมาณ 5,000 รูป. แต่สังฆราช ปาลเลกซ์ ในรัชกาลที่ 3 - 4 ประมาณว่ามี 10,000 รูป
 2. เป็นวัดที่มีพระสงฆ์ตั้งแต่ 10 รูปขึ้นไป 2,292 วัด เป็นวัดที่มีพระสงฆ์ต่ำกว่า 10 รูปลงมา 4,830 วัด
 3. เป็นวัดที่มีพระสงฆ์ตั้งแต่ 10 รูปขึ้นไป 2,103 วัด เป็นวัดที่มีพระสงฆ์ต่ำกว่า 10 รูปลงมา 4,734 วัด
 4. ข้อมูลชี้แจงกันเองโดยข้อมูลวัดในกรุงเทพฯ ในเอกสารเดียวกัน
แห่งหนึ่งว่ามี 269 วัด คือเป็นวัดหลวง 85 วัด วัดราษฎร์ 184 วัด
รวม 269 วัด แต่อีกแห่งหนึ่งว่ามี 275 วัด คือเป็นวัดที่มีพระสงฆ์
ตั้งแต่ 10 รูปขึ้นไป 189 วัด และเป็นวัดที่มีพระสงฆ์ต่ำกว่า 10 รูปลงมา
86 วัด

5. เป็นวัดธรรมยุต 174 วัด มหานิคาย 15,762
6. เป็นพระธรรมยุต 3,206 พระมหานิคาย 124,060
7. เป็นสามเณรธรรมยุต 1,602 สามเณรมหานิคาย 81,997
8. เป็นศิษย์วัดธรรมยุต 4,749 ศิษย์วัดมหานิคาย 117,584
9. เป็นวัดธรรมยุต 212 วัดมหานิคาย 16,359
10. เป็นพระธรรมยุต 3,761 พระมหานิคาย 129,196
11. เป็นสามเณรธรรมยุต 2,100 สามเณรมหานิคาย 71,392
12. เป็นศิษย์วัดธรรมยุต 4,836 ศิษย์วัดมหานิคาย 102,822

* เป็นพระสงฆ์ในพรรษา

จากการพบว่า จำนวนวัด พระสงฆ์ สามเณร โดยทั่วไปทั้งในระดับทั่วประเทศ และเฉพาะในกรุงเทพฯ มีอัตราเพิ่มสูงขึ้น แต่ศิษย์วัดมีอัตราลดลง ทั้งนี้คงเนื่องจากในระยะหลัง เด็กชายไทยไปฟังฟังอาศัยเป็นลูกศิษย์น้อยลง เนื่องจากมีระบบโรงเรียนมาแทนที่วัด และค่านิยมในการส่งเด็กไปฝากเป็นศิษย์วัดของผู้ปกครองเสื่อมลง

เมื่อพิจารณาจำนวนประชากรวัดในแต่ละปี ทั้งทั้งประเทศและในกรุงเทพฯ จะพบว่าวัดเป็นแหล่งรวมของประชากรจำนวนไม่น้อย แม้ประชากรวัดเหล่านี้จะมีการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาก็ตาม ดังปรากฏในตารางที่ 1 ว่า ในปี พ.ศ. 2523 มีวัดทั่วประเทศประมาณ 30,000 วัดเศษ มีประชากรวัดมากถึงประมาณ 600,000 คนเศษ ส่วนในกรุงเทพฯ ซึ่งมีวัดอยู่ประมาณ 411 วัด ก็ปรากฏว่ามีประชากรวัดมากถึงประมาณ 54,000 คนเศษ ทั้งนี้ยังไม่รวมชีและผู้อาศัยวัดอื่น ๆ

นอกจากนี้จากการศึกษาของ รุช เบเน็คคค์ เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2482 ก็พบว่าสถิติจำนวนวัด พระสงฆ์ สามเณร และศิษย์วัด มีจำนวนไม่แตกต่างไปจากข้อมูลในช่วงเดียวกันของฝ่ายไทยมากนัก และยังประมาณว่าในจำนวนชายไทยทุก ๆ 30 คน จะเป็นพระสงฆ์และสามเณรมากกว่า 1 คน นอกจากสงฆ์และสามเณรแล้ว ในจำนวนชายไทย

ทุก ๆ 20 คน จะเป็นลูกศิษย์วัด 1 คน¹

สำหรับวัดในกรุงเทพมหานครมีปริมาณขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับ จากจำนวน 269 วัด ในปี พ.ศ. 2434 เป็น 411 วัด ในปี พ.ศ. 2523 ซึ่งจะเห็นได้ว่ากรุงเทพฯ มีวัดตั้งอยู่จำนวนมาก เมื่อคิดเปรียบเทียบจำนวนวัดกับพื้นที่ของกรุงเทพฯ ที่มีอยู่ 1,568.74 ตารางกิโลเมตร โดยเฉลี่ยแล้วก็จะพบว่าในทุก ๆ 3.82 ตารางกิโลเมตรจะมีวัด 1 วัด และอัตราความหนาแน่นของวัดต่อพื้นที่ จะเพิ่มมากขึ้นเป็น 1 : 0.72 ตารางกิโลเมตร ในเขตพระนครชั้นใน² ซึ่งมีวัดตั้งอยู่อย่างหนาแน่นมาก ดังแสดงในตารางที่ 2 ส่วนจำนวนวัดต่อประชากรในกรุงเทพฯ ซึ่งมีประมาณ 5,153,902 คน (ตัวเลขปี พ.ศ. 2523) นั้น โดยเฉลี่ยมีอัตราส่วน 1 : 12,540 คน และอัตราส่วนจะเพิ่มมากขึ้นเป็น 1 : 19,910 คน ในเขตพระนครชั้นใน ซึ่งหมายความว่าในเขตพระนครชั้นใน วัดหนึ่งวัดต้องให้บริการแก่ประชากรเป็นจำนวนมาก

¹ ฐิต เบเนคค์, วัดชนบทและพฤติกรรมของไทย, หน้า 49, 51 และ 54

² กรุงเทพมหานคร แบ่งเขตท้องที่ตามเขตการปกครองได้เป็น 3 เขตใหญ่ ๆ คือ เขตพระนครชั้นใน เขตพระนครชั้นกลาง และเขตพระนครชั้นนอก รวม 24 เขต แต่ในทางการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งแบ่งกรุงเทพฯ เป็น 3 เขตใหญ่เช่นกัน แต่ได้ยุบเขตย่อยรวม 3 เขต จึงมีเขตปกครองย่อย 21 เขต ซึ่งประกอบด้วยเขตต่าง ๆ ดังนี้

1. เขตพระนครชั้นใน รวมท้องที่ 7 เขต (48 แขวง) คือ พระนคร, ป้อมปราบ, ศักดิ์สยาม-ปทุมวัน, พญาไท-ห้วยขวาง, สัมพันธวงศ์, บางรัก, กลองสาน และธนบุรี
2. เขตพระนครชั้นกลาง รวมท้องที่ 8 เขต (59 แขวง) คือ บางกอกใหญ่, บางกอกน้อย, ภาษีเจริญ-หนองแขม, ราษฎร์บูรณะ, พระโขนง, ยานนาวา, ดุสิตและบางเขน
3. เขตพระนครชั้นนอก รวมท้องที่ 6 เขต (44 แขวง) คือ บางกระบือ, บางขุนเทียน, คลิ่งชัน, ลาดกระบัง, มีนบุรีและหนองจอก

ทางด้านจำนวนพระสงฆ์นั้น ปรากฏว่ามีพระสงฆ์และสามเณรอาศัยอยู่มากกว่า ๗
 ในกรุงเทพฯ ด่อนข้างหนาแน่น คือ โดยเฉลี่ย ๑ วัด จะมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ 46.78 รูป
 จะรายเณร 12.67 รูป ส่วนจำนวนพระสงฆ์ต่อประชากรโดยเฉลี่ยจะเป็นอัตราส่วน
 1 : 268 คน และจะสูงถึง 1 : 427 คน ในเขตพระนครชั้นใน

ตารางที่ 2 อัตราส่วนระหว่างวัดต่อพื้นที่, ประชากร และพระสงฆ์ และพระสงฆ์
 ต่อประชากร ในกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ. 2523

เขตท้องที่	1 วัดต่อพื้นที่ 1 วัดต่อพันที่ (ตร. กม.)	1 วัดต่อหัว จำนวนประ ชากร (คน)	1 วัดต่อจำ นวนพระสงฆ์ (รูป)	1 วัดต่อจำ นวนสามเณร (รูป)	พระสงฆ์ 1 รูป ต่อจำนวนประ ชากร (คน)	สามเณร 1 รูปต่อจำ นวนประชากร (คน)
กรุงเทพฯ- นคร	3.82	12,540	46.78	12.67	268	989
1. เขตพระนคร ชั้นใน	0.72	19,910	46.62	16.29	427	1,221
2. เขตพระนคร ชั้นกลาง	2.73	12,978	51.32	14.01	252	926
3. เขตพระนคร ชั้นนอก	8.23	5,835	39.07	7.40	149	788

ที่มา กรมการศาสนา, รายงานการศาสนา ประจำปี พ.ศ. 2523 (สิงคม 23)
 (จัดสำเนา), หน้า 57.

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า สภาพวัดในเขตพระนครชั้นในนั้น มีวัดและประชากรอยู่อย่างหนาแน่น ไม่มีทางที่จะขยายหรือเพิ่มจำนวนวัด พระสงฆ์ สามเณรได้มากขึ้นไปอีก ส่วนเขตพระนครชั้นกลางและชั้นนอก มีจำนวนวัดและประชากรน้อยลดหลั่นกันลงมา การขยายตัวของวัดและพระสงฆ์จึงควรอาศัยเขตชั้นนอกมาช่วยแบ่งเบาเขตชั้นใน เพราะเขตชั้นนอกยังมีที่ว่าง ความหนาแน่นของประชากรยังไม่มาก และยังเป็นที่ยอมรับสมควรแก่ผู้ทรงศีลจะเป็นที่หักฮาสัย¹

เมื่อพิจารณาถึงที่ตั้งและการกระจายตัวของวัดในกรุงเทพมหานคร จะพบว่า วัดส่วนใหญ่ของกรุงเทพฯ จะตั้งอยู่ทางฝั่งธนบุรี มากกว่าทางฝั่งกรุงเทพฯ จากสถิติวัดในปี พ.ศ. 2521 ซึ่งมีวัดอยู่ 394 วัด ปรากฏว่าเป็นวัดที่ตั้งอยู่ทางฝั่งธนบุรี 201 วัด และฝั่งพระนคร 193 วัด จำแนกเป็นวัดราษฎร์ 315 วัด วัดหลวง 79 วัด เป็นวัดมหาภิลาศ 566 วัด วัดธรรมยุติกนิกาย 28 วัด เขตที่มีวัดตั้งอยู่มากที่สุดคือ เขตบางกอกน้อย 55 วัด รองลงมาได้แก่ เขตภาษีเจริญ เขตบางขุนเทียน เขตคลองสาน เขตธนบุรี เขตคูสัด และเขตยานนาวา ตามลำดับ² ดังรายละเอียดในตารางที่ 3

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹กรมการศาสนา, รายงานการศาสนา ประจำปี พ.ศ. 2523, (อัครสาวนา)

หน้า 30 และ 56

²บัณฑิต จุลาสัย, "วัดวาอารามที่กแดดว" จดหมายเหตุชาวสภาวะแวดล้อม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช, 5 พุทธศักราช 2523, หน้า 9 - 16.

ตารางที่ 3 จำนวนวัดและพระสงฆ์ในเขตต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร
ปี พ.ศ. 2521

ลำดับที่	เขต	ขนาดพื้นที่ ตร. กม.	จำนวนวัด	จำนวนสงฆ์ รูป	จำนวนประชากร พันคน
1	บางกอกน้อย	23.0	55	1,151	373.6
2	บางเขน	53.9	30	933	166.3
3	บางขุนเทียน	181.1	29	591	185.5
4	คลองตัน	79.7	28	390	61.3
5	ธนบุรี	8.6	25	665	247.3
6	กุสุมาลย์	22.2	24	885	436.1
7	ยานนาวา	36.9	22	576	370.0
8	พระโขนง	143.6	22	697	478.7
9	พระนคร	5.5	21	990	128.3
10	บางกะปิ	158.8	15	582	194.6
11	บางเขน	169.3	14	431	347.9
12	บางกอกใหญ่	6.1	13	518	97.1
13	ปทุมวัน	174.3	13	202	48.9
14	หนองจอก	236.2	13	237	48.6
15	ลาดกระบัง	123.9	12	137	38.3
16	ป้อมปราบ	1.9	10	414	198.4
17	ราษฎร์บูรณะ	42.8	9	157	100.6
18	คลองสาม	6.1	8	333	143.0
19	สัมพันธวงศ์	1.5	7	319	80.2
20	พญาไท	21.1	7	375	554.4
21	ปทุมวัน	8.4	6	223	230.8

จำคำที่	เขต	ขนาดพื้นที่ ตร.กม.	จำนวนวัด	จำนวนสงฆ์ รูป	จำนวนประชากร พันคน
22	บางรัก	5.5	5	147	119.1
23	หนองแขม	48.3	4	176	36.6
24	ห้วยขวาง	9.5	2	51	101.3
รวม		1,568.7	394	11,180	4,787.1

ที่มา บัญชีต จุฬาลงกรณ์, "วัดวาอารามทั่วแคว," หน้า 9 - 16.

เขตที่วัดส่วนใหญ่ตั้งอยู่ทางฝั่งธนบุรี และเขตที่มีวัดมากที่สุดตามลำดับ 5 เขตแรก ก็เป็นเขตทางฝั่งธนบุรี น่าจะเนื่องมาจากเขตดังกล่าวเป็นย่านชุมชนเก่ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี

บทบาทของวัดและสงฆ์ในสังคมไทย

เป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่าในอดีตวัดและสงฆ์เป็นสถาบันที่มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมไทย อย่างอเนกอนันต์ วัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ของชุมชนที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทย ตั้งแต่เกิดจนตาย¹ วัดเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชุมชน และมีหน้าที่ทางสังคมมากมาย ดังเช่น เป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน สงฆ์เป็นผู้นำของชุมชน เป็นครู เป็นผู้ชี้คุณค่าพระศาสนาแก่ประชาชน วัดเป็นแหล่งการศึกษาอบรมทั้งทางจริยธรรมและปัญญาของสังคม วัดมีบทบาททางด้านสังคมสงเคราะห์อย่างมาก เป็นทั้งโรงเรียน โรงแรม

¹ม.ร.ว. อคืน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า 26-28.

โรงพยาบาล สถานพักผ่อนหย่อนใจ ศูนย์การบันเทิง และแหล่งพบปะสังสรรค์ บ่อเกิดของศิลปกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ทางด้านการปกครอง วัดเป็นแหล่งดำรงค์ เป็นองค์กรที่สนับสนุนรัฐในการปกครอง สงฆ์เป็นผู้เชื่อมประสานระหว่างรัฐและประชาชน เป็นที่ปรึกษาของผู้ปกครองและมีบทบาทต่อความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์¹

กล่าวโดยสรุป วัดมิใช่เป็นเพียงศูนย์รวมทางจิตวิญญาณเท่านั้น หากเป็นที่รวมของกิจกรรมทางสังคม ทางวัฒนธรรม การศึกษา ตลอดจนจิตใจปะในทุกระดับและหมู่บ้าน² แต่ในปัจจุบันบทบาทของวัดและสงฆ์กำลังเสื่อมสลายลงในสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไปอย่างรวดเร็ว บทบาทของวัดและสงฆ์ถูกแทนที่โดยสถาบันอื่น ๆ จนเกือบหมดสิ้น วัดและสงฆ์ในเมืองกลายเป็นเพียงสถานที่และผู้ประกอบพิธีกรรม³ บทบาทของวัดและสงฆ์ที่กำลังตกต่ำลงเรื่อย ๆ เช่นนี้ เป็นสภาพการณ์ที่น่าเป็นห่วงกังวลอย่างยิ่ง

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹โปรดศึกษารายละเอียด บทบาทและความสำคัญของวัดและสงฆ์ต่อสังคมไทยโดยละเอียด ใน อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", บทที่ 4 หน้า 165 - 243 และ เนตรนภิส นาควัชระ และคณะ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน...", หน้า 30 - 35.

²ส. ศิวรักษ์, "พระพุทธศาสนากับสังคมมองให้พ้นสภาพปัจจุบันออกไป," หน้า 246.

³ส. ศิวรักษ์, "วัดกับสังคมเมือง," หน้า 83 - 84.